

KABUL VE ONAY

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Hayvancılık İşletme Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı
Çerçevesinde yürütülmüş olan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 16.11.2006

Yard.Doç.Dr. Hasan ÇİÇEK

ÜYE

Doç.Dr. İsmail BAYRAM

ÜYE

Yard.Doç.Dr. İ. Sadi ÇETİNGÜL

ÜYE

Hayvancılık İşletme Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı öğrencisi Murat TANDOĞAN'ın "Afyonkarahisar İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Karlılık Analizi ile İşletmelerde Karşılaşılan Üretim ve Pazarlama Sorunları" başlıklı tezi .../.../2006 günü saat .....’da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Fevzi Sefa DEREKÖY

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsan beslenmesinde hayvansal kaynaklı protein içeren besinlerin alınması sağlıklı bir yaşam için gerekli görülmektedir. Hayvansal kaynaklı besinlerin başında ise süt ve ürünleri gelmektedir. Ne yazık ki ülkemizdeki süt ve ürünleri tüketimine bakıldığında gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğumuz gözlenmektedir.

Hayvancılığın alt kolunda yer alan süt sektörü ekonomik kalkınmamız açısından önem arz etmekle birlikte, sektörde hammadde temininden pazarlamaya kadar yaşanan ciddi problemler yapılacak atılımları da engellemektedir.

Avrupa Birliği yolundaki Türkiye, süt ve ürünleri sektöründe en gelişmiş teknolojileri barındıran tesisleri ile üretime katılırken, aynı zamanda hijyenden uzak ilkel yöntemlerle üretim yapan işletmelerin varlığı ile de tam bir çelişki oluşturmaktadır.

Süt ve ürünlerinin üretim ve tüketimi için milli bir politika oluşturularak, sektörün içinde bulunduğu problemler zaman kaybetmeden çözüme kavuşturulmalıdır.

Bu noktadan hareketle yürütmüş olduğum tezimin her aşamasında benimle bilgi ve tecrübelerini paylaşan başta danışman hocam Yard.Doç.Dr. Hasan ÇİÇEK'e, işletmelerin tespitinde ve verilerin elde edilmesinde yardımlarını gördüğüm Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nde görevli Ziraat Mühendisi Serdar BALIK'a, Afyonkarahisar Tarım İl Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürü Zekeriya ERDURMUŞ'a ve araştırma verilerinin temininde işbirliğini esirgemeyen sektör üreticilerine teşekkür ederim.

Vet. Hek. Murat TANDOĞAN

Murat TANDOĞAN'ın 16.11.2006 günü saat 10:00'da Hayvancılık İşletme Ekonomisi Anabilim Dalı Başkanlığı'nda yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Sorulan Sorular

1-

2-

3-

4-

5-

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK

ÜYE

Doç. Dr. İsmail BAYRAM

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. İ. Sadi ÇETİNGÜL

ÜYE

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA / YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı : Murat TANDOĞAN

Enstitüye Kayıt No : 053320001

Anabilim Dalı : Hayvancılık İşletme Ekonomisi

Tez Konusu : Afyonkarahisar İli Merkez İlçe Yumurta
Tavukçuluğu İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve İşletmelerde Karşılaşılan
Sorunlar

Tez No : 2006-036

Sınav Tarihi : 16.11.2006

Sınav Başlama Saati : 10:00

Sınav Bitiş Saati :

Karar :

Süresi içinde tamamlanan sınav sonucunda, yukarıda konusu ve numarası belirtilen tezin

- düzeltilmesine
- kabulüne
- reddine

oy birliği / oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Gerekçe:

Jüri Başkanı
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK

Üye
Yrd. Doç. Dr. İ. Sadi ÇETİNGÜL
BAYRAM

Üye
Doç. Dr. İsmail

ÖZET

Afyonkarahisar İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Karlılık Analizi ile İşletmelerde Karşılaşılan Üretim ve Pazarlama Sorunları

Bu araştırma, Afyonkarahisar İli'nde süt sığırcılığı faaliyetiyle uğraşan işletmelerin karlılık analizleri yapılarak, işletmelerde ortaya çıkan üretim ve pazarlama sorunlarının araştırılması amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın materyali İl genelinde faaliyetini sürdüren "Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği"ne bağlı toplam 78 işletmeden elde edilmiştir. Söz konusu veriler 2006 Mayıs sonu itibariyle anket yoluyla sağlanan 1 yıllık üretim kayıtlarından oluşmaktadır.

Tabakalı örnekleme yöntemiyle seçilen işletmelerden; 1-15 baş hayvana sahip 22 işletme küçük, 16-35 baş hayvana sahip 41 işletme orta, 36 ve üzeri baş hayvana sahip 15 işletme ise büyük ölçekli olarak sınıflandırılmıştır.

İşletmelerin karlılık durumu, mali ve ekonomik rantabilite ile rantabilite faktörü rasyoları yardımıyla değerlendirilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, işletmelerde maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında, % 47,82 ile yem ilk sırayı almakta, bunu % 26,97 ile işçilik, % 7,84 ile amortismanlar, % 7,28 ile diğer (enerji+akaryakıt+yabancı sermaye faizi+diğer cari giderler) giderler, % 4,25 ile sağlık, % 3,25 ile bakım-onarım ve % 2,59 ile genel idare giderlerinin izlediği tespit edilmiştir.

İşletmelerin toplam gelirleri arasında süt satış geliri % 52,68 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu % 40,83 ile envanter kıymet artışı, % 6,49 ile buzağı geliri izlemiştir.

İşletmelerin ortalama mali rantabilitesi % -3,77; ekonomik rantabilitesi % -3,56 ve rantabilite faktörü % -22,40 olarak gerçekleşmiştir. Masraf-hasıla oranı (O/I) da 0,99 bulunmuştur.

Mevcut koşullar altında gerek üretim maliyeti, gerekse rantabilite değerlerine göre en iyi işletme performansı büyük ölçekli işletmelerde belirlenmiştir.

Araştırmada, işletmelerde yem girdisi kullanımındaki yetersizlikler, süt pazarlamasındaki oligopson piyasa yapısı ile örgütlenme ve finansman sorunları karlılığı engelleyen başlıca faktörler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süt sığırcılığı, maliyet, karlılık, Afyonkarahisar

ABSTRACT

The Profitability Analysis and Their Production and Marketing Problems in Dairy Cattle Enterprises in Afyonkarahisar Province.

This investigation was carried out in order to determine dairy enterprises's production and marketing problems by doing profitability analyse.

With this aim, a questionnaire study has been conducted in 78 enterprises which related with Stock Cattle Breeders Community in Afyonkarahisar. This data include production records between May 2005 – May 2006.

The enterprises were chosen by randomly sampling method that is identified 22 small which have 1-15 dairy cows, 41 medium which have 16-35 dairy cows and 15 large which have 36 and over dairy cows.

The enterprises profitability status was estimated with financial and economic profitability and ratios of profitability factor.

According to the finding results, cost factors, which consist cost, include firstly 47,82 % feed, after 26,97 % labour, 7,84 % amortization, 7,28 % other costs (energy+liquid fuel+foreign capital interest+other current costs), 4,25 % vets and meds, 3,25 % repair and maintenance, 2,59 % general management costs.

Average income distribution observed in these enterprises were as follows; milk sales, inventory value increases, calf revenues, 52,68 %, 48,83 % and 6,49 % respectively.

In the enterprises, it was founded that average financial rantability is -3,77 %, economic rantability is -3,56 % and rantability factor is -22,40 %. Returns to scale was 0,99.

Under present condition, the best enterprises performance is determinated in the large ones, according to production costs and profitability valuation.

In the research, insufficient of using feed input is fixated for the biggest factor that hinder the profitability is oligopsony market structure with organization and financing problem in the milk marketing.

Key Words: Dairy cattle, cost, profitability, Afyonkarahisar

1.GİRİŞ

Süt ve süt ürünleri, günlük hayatta ihtiyaç duyulan en önemli besin maddeleridir. Diğer besin maddelerinden farklı olarak canlıların büyümeleri, gelişmeleri ve sağlıklı bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli birçok besin ögesini içermektedir. Bu nedenle insan hayatının her evresinde süt ve ürünleri tüketimi önemli bir yer tutmaktadır (1).

Bir gıdanın besin değeri, vücudun normal fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gereksinim duyduğu besin ögeleri içeriği ile ölçülür. Sütün bileşiminde 85 dolayında farklı besin ögesi bulunmaktadır. Normal bir inek sütünde ortalama olarak; % 87,20 su, % 3,70 yağ, % 3,50 protein, % 4,90 laktoz, % 0,70 oranında mineral madde ve iz miktarlarda vitaminler, enzimler, organik asitler, koruyucu maddeler, hormonlar ve gazlar bulunmaktadır (2, 3).

Yapılan araştırmalara göre; 1 litre süt yetişkinlerin günlük kalsiyum ve fosfor gereksinimlerinin tamamını, 10-12 yaşları arasındaki çocuklarda ise tamamına yakın bir kısmını, yine 1 litre süt yetişkin ve çocukların günlük riboflavin (Vitamin B2) ve kobalamin (Vitamin B1) gereksinimlerinin tümünü, günlük proteinin ise yarısını karşılamaktadır. Ayrıca 1 kg sütün vereceği kalori ise bileşimindeki yağ, protein ve

laktozun miktarlarına bağılı olarak ortalama 695,3 kaloridir. Dolayısıyla insanlar için en eşsiz ve en ideal besin kaynağı olan süt, günlük yaşamda süt ve süt ürünleri olarak çeşitli şekillerde tüketilmektedir (2).

Toplumun beslenme düzeyinin yükseltilebilmesi ve ülkenin daha ileri gelişim aşamalarına ulaşmasında süt ve et gibi ürünlerin üretildiği hayvancılık sektörünün diğer sektörlerle nazaran öncelikli ele alınması gerektiği konusu daha önem kazanmaktadır. Hatta ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmiş ülkelerde beslenmenin gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi olduğu dikkate alınırca kalkınma ile dengeli beslenme arasında sebep-sonuç ilişkisinin varlığından bahsedilebilir (4).

Bu fizyolojik fonksiyonları yanında hayvancılık sektörü; sanayiye hammadde sağlanması, bölgelerarası dengeli kalkınmaya yardımcı olunması, istihdamın artırılması, kırsal alandaki gizli işsizliğin önlenmesi, kalkınma finansmanının öz kaynaklara dayandırılması, kırsal sosyo-ekonomik refahın artırılması gibi önemli ekonomik fonksiyonlara sahip bir sektördür (5).

Hayvancılık sektörünün temel kaynağı konumundaki süt sığırcılığı da, süt ve ürünlerinin üretiminde ilk basamağı teşkil etmektedir. Bu nedenle konunun ekonomik boyutunu ortaya koymak gerekir. Zira süt sığırcılığı uzun vadeli bir faaliyet alanıdır. Bu faaliyete başlandıktan sonra, bu iş için yapılan yatırımların başka yatırımlara çevrilmesi oldukça güçtür. Yani, süt sığırcılığına yer verilen işletmelerde kısa dönem için planlama esnekliği daha zordur (6).

Türkiye’de süt sektöründe üretim, işleme ve pazarlama açısından önemli problemler mevcut olup, küçük aile işletmelerinden Avrupa standartlarında modern işletmelere kadar değişen ölçek ve niteliklere sahip üretim birimleri bir arada faaliyet göstermektedir. Üretilen sütün %40’ı herhangi bir işleme tabi tutulmadan çiğ süt olarak tüketiciye ulaşırken, % 50’si mandıralarda, % 10’u ise modern işletmelerde işlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise üretilen sütün % 0,5-0,6’sı işlem görmeden tüketiciye ulaşırken, % 99,5’i modern işletmelerde işlenmektedir (7).

Üretim ve pazarlamaya ait birçok problemin yanında, ürün maliyetlerinde ve dolayısıyla ürün fiyatlarında meydana gelen sürekli artışlar, hem üreticiyi hem de tüketiciyi etkilemektedir. Maliyetlerin hesaplanması ve maliyet analizlerinin yararı sadece fiyat ve fiyat artışlarının nedenlerini belirlemek ile sınırlı değildir. Bunun yanında, işletme analizleri, işletme bütçe ve planlarının hazırlanması, karlılık

analizleri ve verimlilik gibi birçok işletmecilik fonksiyonunun yerine getirilmesinde maliyet çalışmalarının önemi büyüktür (8).

Afyonkarahisar, gerek coğrafi konumu gerekse mevcut hayvancılık potansiyeli ile Türkiye'nin sayılı illeri arasındadır. Sığır besiciliği ve yumurta tavukçuluğu İl'in ekonomisinde önemli bir yere sahip hayvancılık faaliyet alanlarıdır. Bu durum İl'de kırmızı et sanayiinin gelişimine de katkı sağlamış ve girişimci yatırımlarını beraberinde getirmiştir. Son yıllarda süt sığırcılığında da yeterli olmasa da bir üretim artışı yaşanmıştır. İl genelinde 2003 yılında aktif olarak faaliyete başlayan "Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği"ne kayıtlı değişik ölçeklerde toplam 1215 üretici bulunmaktadır.

Bu noktadan hareketle, Afyonkarahisar'da yapılan bu çalışmanın amacı, süt sığırcılığı işletmelerinde yürütülen üretim faaliyetlerinin ekonomik analizini yapmak ve işletmelerde gerek üretim, gerekse pazarlama aşamasında ortaya çıkan sorunları araştırmak ve bu sorunlara ilişkin çözümleri üretmektir.

1.1. Türkiye'de Süt Sığırcılığı: Gelişim Süreci, Üretim ve Verimlilikler

Süt sığırcılığının Türkiye'deki gelişim süreci süt üretiminde kullanılan hayvan ırkı ve buna bağlı ıslah çalışmaları ile doğrudan alakalıdır. Çünkü üretimde kullanılan tekniğin yanı sıra, hayvan materyalinin ırk özellikleri elde edilen verimde ciddi bir paya sahiptir.

Türkiye'de ıslah faaliyetleri 904 sayılı "İslahı Hayvanat Kanunu" ile devlet tarafından başlatılmıştır. Bu amaçla başlangıçta yerli ırkların saf yetiştirme ve seleksiyonla verimlerinin artırılmasına çalışılmış, daha sonra yerli hayvanların kültür ırkları ile melezleme faaliyetlerine başlanmıştır. Bu amaçla, damızlık dağıtımı yapılmış, ayrıca suni ve tabi tohumlama uygulamaları ile ırkların ıslah faaliyetleri genişletilmiştir. Ancak bu faaliyetlerin yetersiz kalması neticesinde damızlık işletmeler kurulması amacıyla çeşitli projeler oluşturularak ülkeye çok sayıda kültür ırkı damızlıklar getirilmiştir. Damızlık hayvan ithalatından, ithal edilen damızlık hayvanlara gerekli çevre şartlarının oluşturulamaması, yetiştiricilerin bakım, besleme konularındaki eğitim yetersizliği, hastalıklarla mücadelede yetersizlikler, hayvanların üreticilere dağıtım sonrası kontrol sistemlerinin oluşturulamaması gibi nedenlerle beklenen başarı elde edilememiştir.

Son yıllarda gerek desteklemeler gerekse mevzuat değişiklikleri ile ıslah çalışmalarında ciddi adımlar atılmaktadır. Ne var ki, yerli ırkın toplam hayvan varlığı içerisindeki payının hala yüksek olması ve hayvanların veriminin istenilen seviyelerde olmaması ıslah çalışmalarından istenilen başarının elde edilemediğini açıkça göstermektedir (9).

Süt sığırcılığındaki mevcut durumun incelenmesi amacıyla hayvan varlığı, süt üretimi ve hayvan başına elde edilen verimlilik istatistikleri de değerlendirilmelidir. Süt üretimi amacıyla kullanılan hayvan mevcudundaki sayısal değişimi iki aşamada ele almak daha doğru olacaktır. Çünkü 1928 ile 1980 arası dönemde toplam hayvan varlığında ciddi bir artış (% 153) yakalanırken, 1980 sonrasında yine önemli oranlarda azalışlara (% 50) sahne olmuştur. Toplam sığır varlığına bakıldığında ise 1980 yılına gelinceye kadar % 129'luk artış sağlanırken, 1980 ile 2005 yılları arasında % 34'lük bir düşüş yaşanmıştır (9).

Hayvan mevcutlarında 1980 öncesi ve sonrası yaşanan bu tablonun en önemli nedeni özellikle 1980 yılı sonrasında uygulanan ekonomi politikalarıdır. Ekonomide liberalleşme yılları olarak tarihe geçen bu dönem Türkiye'de hayvancılık sektörüne de aynı ölçüde bir daralmayı getirmiştir. Adeta bu dönem hayvancılık sektöründe sonun başlangıcı olmuştur. Bu dönemde yaşanan hayvansal ürünlerdeki fiyat artışları yanlış analiz edilmiş ve üreticiyi terbiye etmeye yönelik ithalat politikası geliştirilmiştir. Yaşanan bu gelişme zaten yeterince destek görmeyen ve örgütsüz ve pazarlama gücüne sahip olmayan hayvan üreticisini daha da zor durumda bırakmıştır. Sonuç olarak zaman içerisinde üretimden çekilmeler yaşanmış ve buna bağlı olarak hayvan mevcudu da azalmıştır (10)

Tablo 1.1. Yıllar İtibariyle Türkiye'de Hayvan Varlığı (1000 Baş)

Yıllar	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Toplam
1928	6.934	795	13.632	12.106	33.467
1950	10.123	948	23.082	18.464	52.617
1980	15.894	1.031	48.630	19.043	84.598
1990	11.377	371	40.553	10.977	63.278
2000	10.765	146	28.492	7.201	46.604
2005	10.526	105	25.304	6.517	42.452

Sığır sayısındaki azalmaya karşılık popülasyon içerisindeki kültür ırkı ve melezlerinin oranı her geçen yıl artmaktadır. Kültür ırkı ve melezlerinin oranı 1990 yılında % 41 iken 2000 yılında % 60'a ve 2005 yılında ise % 65'e yükselmiştir (Tablo 1.2.). Buna rağmen genel hayvan sayısı içerisinde kültür ırkı sığırların oranı % 22 iken, düşük verimli yerli ırk hayvanlar, sığır mevcudunun % 34,5'ini oluşturmaktadır (11).

Tablo 1.2. Büyükbaş Hayvan Varlığının Irklara Göre Dağılımı (1000 Baş)

Irklar	1990	1995	2000	2004	2005
Kültür	1.013	1.702	1.806	2.109	2.355
Kültür Melezi	3.670	4.776	4.738	4.395	4.538
Yerli	6.694	5.311	4.217	3.565	3.633
Toplam	11.377	11.789	10.761	10.069	10.526

Hayvancılık alt sektörü içerisinde önemli bir yeri olan süt hayvancılığı son otuz yılda büyük bir değişim göstermiş; 1965'li yıllardan bu yana hayvan başına süt verimi yaklaşık olarak % 150 oranında artmış ve bu yıllarda 4.4 milyon ton olan süt üretim miktarı bugün yaklaşık olarak 11 milyon ton civarına yükselmiştir (12).

Tablo 1.3. Türkiye'de Süt Üretiminin Hayvan Türlerine Göre Dağılımı (1000 Baş)

Hayvan Türü	1990		1995		2000		2005	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Sığır	7.961	82,8	9.275	87,5	8.732	89,1	10.026	90,3
Manda	174	1,8	115	1,1	68	0,7	38	0,3
Koyun	1.145	11,9	934	8,8	775	7,9	790	7,1
Keçi	338	3,5	278	2,6	221	2,3	253	2,3
Toplam	9.618	100	10.602	100	9.796	100	11.107	100

Tablo 1.3'te Türkiye'de üretilen toplam süttten türlerin aldığı paya bakıldığında; 2005 yılı itibariyle üretilen toplam 11.107 bin ton sütün % 90,3'ünün sığırdan, % 7,1'inin koyundan, % 2,3'ünün keçiden ve % 0,3'ünün de mandadan sağlandığı görülmektedir. Yıllar itibariyle ise; sığır sütü hariç diğer türlerin toplam üretime katkılarında ciddi bir azalış olduğu dikkat çekmektedir (9). Zira inek sütünün toplam üretimdeki oranı 1980'de % 62,5 olarak gerçekleşmiştir.

Mevcut hayvan varlığı ve süt üretimlerinden yola çıkılarak hayvan başına elde edilen verimlerden söz edilebilir. Türkiye’de sağılan hayvan sayısı ve inek başına elde edilen süt miktarı Tablo 1.4’de verilmiştir (13).

Tablo 1.4. Sağılan Hayvan Sayısı ve İnek Başına Elde Edilen Süt Miktarı

Yıllar	Sağılan İnek Sayısı (Baş)	Süt Verimi (Ton)	Ortalama Yıllık Süt Verimi (kg/inek)
1990	5.892.550	7.960.640	1.351
1995	5.885.590	9.275.310	1.576
2000	5.279.569	8.732.041	1.654
2005	3.998.097	10.026.202	2.507

Tablodan da görüldüğü gibi 1990-2005 yılları arasında sağılan inek başına düşen süt miktarı % 85,56’lık bir artışla 1.351 kg’dan 2.507 kg’a yükselmiştir. Süt veriminin yıllar itibariyle artmış olması elbette sevindiricidir ancak bu değerler hala gelişmiş ülkeler ve AB ortalamasının çok altındadır (13).

Ortalama süt verimi açısından Türkiye, başta AB ülkeleri olmak üzere birçok ülkeden hatta dünya ortalamasından geridedir. Süt sığırı başına düşen ortalama yıllık süt veriminde 2003 yılı rakamlarıyla dünya ortalaması 2.188 kilogramdır. Bu rakam birinci sıradaki ABD’de 7.815 kilogramdır. Türkiye, sığır sayısı bakımından da dünyada 27. sırada yer almaktadır. Yine aynı dönemde sağılan inek sayısı dikkate alındığında 10. sırada, süt üretim miktarına göre yapılan sıralamada da 15. sırada yer alan Türkiye, inek başına süt veriminde ise dünyada 72. sırada bulunmaktadır.

Türkiye’nin süt üretimi ve veriminde geri kalmasının nedenleri arasında, üreticilerin yeterli düzeyde desteklenmemesi ve bir örgüt yapısının tam olarak oluşturulamamış olması, yüksek girdi maliyetleri sonucu yeterli düzeyde üretimin yapılamaması yer almaktadır.

Diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında, Türkiye’nin birçok dünya ülkesine göre önemli bir hayvan varlığına sahip olduğu saptanmakla birlikte, hayvan varlığının büyük çoğunluğunun et ve süt verimi düşük ırklardan oluştuğu görülmektedir. Örneğin AB ülkeleri içersinde sığır varlığı Türkiye’den fazla olan üç ülke (Almanya, Fransa, İngiltere) olmasına rağmen, toplam sığır eti ve sütü üretimi yönünden

Türkiye beş (Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya) AB ülkesinden sonra gelmektedir (1).

1.2. Türkiye’de Süt Sanayiinin Durumu: İşletme Sayısı, Üretim, Talep, Dış Ticaret ve Fiyatlar

Tüketicilerin hayvansal ürünlerin çeşitli şekillerine karşı (çiğ, pişmiş, pastörize, işlenmiş) değişik zamanlarda duydukları talep farklı olabilmektedir (14). Bu durum ürünün sanayi üretimiyle de alakalıdır. Yani üretim-sanayi entegrasyonunun gelişmesiyle birlikte yeni teknolojilerin kullanılması ve ürün yelpazesinin geliştirilmesi, sözkonusu ürünün piyasadaki talebini doğrudan etkilemektedir.

Süt sanayi, hammaddesini hayvancılık sektöründen alan ve bu hammaddeye oldukça hassas teknolojileri uygulayarak işleyen, depolayan, dağıtan ve tüketime sunan önemli bir sanayi koludur (15)

Sosyal, kültürel ve ekonomik değişim süreci yaşayan Türkiye’de, değişim gösteren tüketici tercihleri ve beslenme alışkanlıkları, uluslararası ve iç pazarlardaki rekabet koşulları, teknolojik gelişme, ürün yönetimi ve pazarlama hizmetleri gıda sanayinin gelişimine yön vermektedir. Türkiye’de 28 bin dolaylarında gıda işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin % 65’ini un ve unlu mamuller, % 11’ini süt ve süt mamulleri, % 12’sini meyve-sebze işleme, % 4’ünü bitkisel yağ ve margarin, % 3’ünü şekerli mamuller, % 1’ini et mamulleri ve % 4’ünü tasnif dışı gıdalar, alkollü içecekler ve su ürünleri sanayi oluşturmaktadır. Modern teknoloji uygulayan işletme sayısı 2 bin dolaylarındadır.

Türkiye’de, süt ve ürünlerinde üretim; işlenmiş içme sütü, yoğurt, beyaz peynir ve tereyağında yoğunlaşmıştır. 1999-2004 yılları arası sözkonusu ürünlerin üretim, yurtiçi talep, ithalat ve ihracat miktarı ve değerleri ile ürünlerin fiyatlarına ilişkin bilgiler Tablo 1.5’de sunulmuştur (16).

Tablo 1.5. Yıllara Göre Üretilen Başlıca Süt ve Ürünleri Üretim, Yurtiçi Talep, İthalat, İhracat Miktar ve Değerleri ile Ürün Fiyatları

	ÜRÜNLER	1999	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%	2004	%
Üretim*	İşlenmiş İçme Sütü	345	370	7,2	365	-1,4	415	13,7	457	10,1	485	6,1
	Yoğurt	810	870	7,4	890	2,3	910	2,2	940	3,3	975	3,7
	Beyaz Peynir	204	220	7,8	224	1,8	230	2,7	240	4,3	250	4,2
	Tereyağ	126	133	5,2	132	-0,4	134	1,5	143	6,7	150	4,9
	Toplam Değer**	809.465	906.593	12,0	914.537	0,9	964.232	5,4	1.040.291	7,9	1.107.771	6,5
Yurtiçi Talep*	İşlenmiş İçme Sütü	345	370	7,2	365	-1,4	415	13,7	457	10,1	485	6,1
	Yoğurt	810	870	7,4	890	2,3	910	2,3	940	3,3	975	3,7
	Beyaz Peynir	204	220	7,9	224	1,7	229	2,4	239	4,5	249	3,9
	Tereyağ	132	136	3,5	133	-2,1	137	2,8	148	8,0	154	4,1
	Toplam Değer**	828.462	922.989	11,4	919.668	-0,4	972.146	5,7	1.054.476	8,5	1.120.120	6,2
İthalat*	Süttozu	9,2	7,1	-22,7	2,1	-70,4	5,0	138,1	11,9	138,0	11,9	-0,3
	Tereyağ	5,7	3,9	-32,0	1,6	-59,0	3,3	106,3	5,2	57,6	4,3	-18,3
	Peynirler	3,0	5,6	86,7	3,7	-33,9	3,4	18,9	3,3	-25,0	4,7	42,4
	Toplam Değer**	15.715	9.658	-38,5	5.240	-45,7	8.116	54,9	11.919	46,9	13.846	16,2
İhracat*	Süt ve Krema	0,3	0,3	-23,8	0,5	92,3	0,9	80,0	2,1	127,8	3,0	46,3
	Kaşar Peyniri	0,1	0,2	134,7	0,3	39,1	0,5	56,3	0,6	10,0	0,9	63,6
	Beyaz Peynir	0,3	0,2	-35,1	0,3	100,0	1,0	150,0	0,7	-30,0	1,4	100,0
	Diğer Peynirler	4,3	4,3	0,0	4,0	-6,3	6,0	50,0	7,5	25,0	9,4	25,3
	Dondurma	1,6	1,6	0,0	3,2	100,0	3,5	9,4	3,8	8,6	2,8	-26,3
	Toplam Değer**	4.262	5.400	26,7	6.794	25,8	9.066	33,4	10.864	19,8	12.901	18,7
Fiyatlar***	Süt	-	348.110	-	505.390	45,2	795.986	57,5	962.285	20,9	1.115.606	15,9
	Beyaz Peynir	-	1.393.346	-	1.919.274	37,7	2.740.872	42,8	3.963.686	44,6	4.553.773	14,9
	Kaşar Peyniri	-	4.158.334	-	6.082.289	46,3	7.906.374	30,0	9.584.572	21,2	10.993.127	14,7
	Tereyağ	-	4.122.043	-	5.506.217	33,6	6.806.708	23,6	7.309.602	7,4	8.213.672	12,4
	Dondurma	-	1.188.824	-	1.538.572	29,4	2.392.199	55,5	3.578.254	49,6	3.879.157	8,4
	Yoğurt	-	714.626	-	1.032.501	44,5	1.506.595	45,9	1.577.061	4,7	1.830.353	16,1

* 1.000 ton **Milyar TL, 1998 yılı fiyatlarıyla ***TL

Tabloya göre, işlenmiş içme sütünde 1999-2004 yılları arası üretim artışı % 41 olarak gerçekleşirken, aynı dönemde yoğurt, beyaz peynir ve tereyağda üretim artışı sırasıyla % 20; 23 ve 19 oranında meydana gelmiştir.

Türkiye’de üretilen çiğ sütün % 40’ının köy ekonomisi içinde kaldığı, % 40’ının sayıları kimi dönemlerde 3000’lere ulaşan kayıt dışı, sağlık ve hijyen koşullarından uzak, ilkel koşullarda üretim yapan mandıralarda başta peynir ve yoğurt olmak üzere çeşitli süt ürünlerine işlendiği, geriye kalan % 20’ye yakın bir kısmının ise sayısı sınırlı modern süt işletmelerinde değerlendirildiği bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise üretilen sütün ancak % 2-3’ü üretildiği yerde tüketilip, % 97-98’inin sanayiye aktarıldığı bilinmektedir (17). AB’de sanayiye giden süt oranı ortalama % 94,8 iken, bu oran Danimarka’da % 95,7; Almanya’da % 94,4 ve Yunanistan’da % 69,1’dir (9).

Gıda sanayii ürünleri yurt içi tüketimine yönelik olarak gelişme göstermiştir. Özellikle artan nüfusun gıda gereksinimini karşılamak amacıyla faaliyetleri artan gıda firmalarının iç pazara yönelmeleri ve bu pazarda farklı ürün gruplarıyla tutunma çalışmaları, gelecek faaliyetleri için önemlidir. Bu süreçte toplumun tüketim harcamaları içinde gıdaya ayırdıkları pay, sanayinin üretimini şekillendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Toplumların gelir düzeyinin, beslenme alışkanlıklarının ve sosyo-demografik yapısının gıda tüketimini şekillendirdiği bilinmektedir. Genel olarak gelir düzeyi artışı ile toplumların temel ihtiyaç ürünlerinden lüks tüketim mallarına kaydıkları ve toplam gelirleri içinde gıdaya daha az pay ayırdıkları bilinmektedir. Bu genel yapı göz önüne alındığında ve gıda tüketiminin alt sektörler göre dağılımına bakıldığında, Türkiye’de et, süt ve tahıl-nişasta ürünleri sanayiinin 1999-2004 yılları arasında en yüksek tüketim değerine sahip oldukları görülecektir. Belirtilen yıllarda gıda tüketim değeri sürekli artış göstermiş ve reel olarak ortalama % 21 (yıllık ortalama % 3,3) oranına ulaşmıştır. En yüksek reel artış % 83 ile su ürünleri sanayiinde ve % 44 ile süt ve mamulleri sanayiinde gerçekleşmiştir (16).

Bu gelişmelere rağmen Türkiye’de süt ve ürünlerinin kişi başına tüketimlerinde önemli sorunlar bulunmaktadır. Daha doğrusu tüketim miktarları diğer ülkelerle

karşılaştırıldığında henüz yeterli seviyede değildir. Türkiye, AB, ABD ve bazı dünya ülkelerindeki süt ve ürünleri tüketimine ilişkin veriler Tablo 1.6'da sunulmuştur (18).

Tablo 1.6. Türkiye ve Bazı Ülkelerde Kişi Başına Düşen Süt ve Ürünleri Tüketimi (kg/yıl)

Ülkeler	İçme Sütü	Tereyağ	Peynir	Yoğurt/ Ayrar	Süttozu
Türkiye	*30,0	1,3	12,5	335,0	0,5
AB	95,0	4,5	17,5	-	3,5
ABD	95,3	1,3	13,1	7,1	1,5
Rusya	94,4	3,5	3,6	-	1,3
Arjantin	61,4	1,6	10,9	6,2	3,5
Avustralya	108,4	3,2	8,8	6,0	3,4

(*) Sokak Sütü Dahil

Kendine özgü önemli bir gıda ürünü olan yoğurt ve ayran da diğer ülkelere nazaran ciddi bir tüketim değerine sahip Türkiye, içme sütü değerinde çok gerilerde kalmaktadır. Üretilen toplam sütün tüketime ayrılan kısmının bu kadar düşük olması, Türk insanının bu değerli gıda maddesinden yeterince yararlanamadığını ortaya koymaktadır.

Tüm sanayi dallarında olduğu gibi, gıda sanayii için de önemli olan üretilen ürünün pazarlanmasıdır. Gıda sanayi ürünleri iç tüketimde kullanılmakla birlikte, ihracat da önem taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, sanayinin büyüme ve gelişiminin sağlanmasında üretimin dış pazarlarda daha fazla değerlendirilmesi önemlidir.

Süt ve ürünleri sanayiinde başlıca ihraç kalemleri olan süt ve krema, kaşar peyniri, beyaz peynir, diğer peynirler ve dondurmada ihracat miktarları 1999-2004 yılları arasında sırasıyla % 900; 800; 367; 119 ve 75 oranında artmıştır. Toplam ihracat değeri olarak da % 203'lük bir artış sağlanmıştır. Buna mukabil toplam ithalat değerinde ise aynı dönemde % 12 oranında bir düşüş elde edilmiştir. Yapılan ithalatta daha ziyade süttozu, tereyağ ve peynir türleri işleme tabidir.

Süt ve ürünleri sanayiinde üretilen ürünlerin aynı yıllardaki fiyatlarında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Söz konusu dönemde süt, beyaz peynir, kaşar peyniri, tereyağ, dondurma ve yoğurttaki fiyat artışları sırasıyla % 220; 227; 164; 99; 226 ve 156 şeklinde gerçekleşmiştir. Sanayi ürünlerinde meydana gelen bu artış

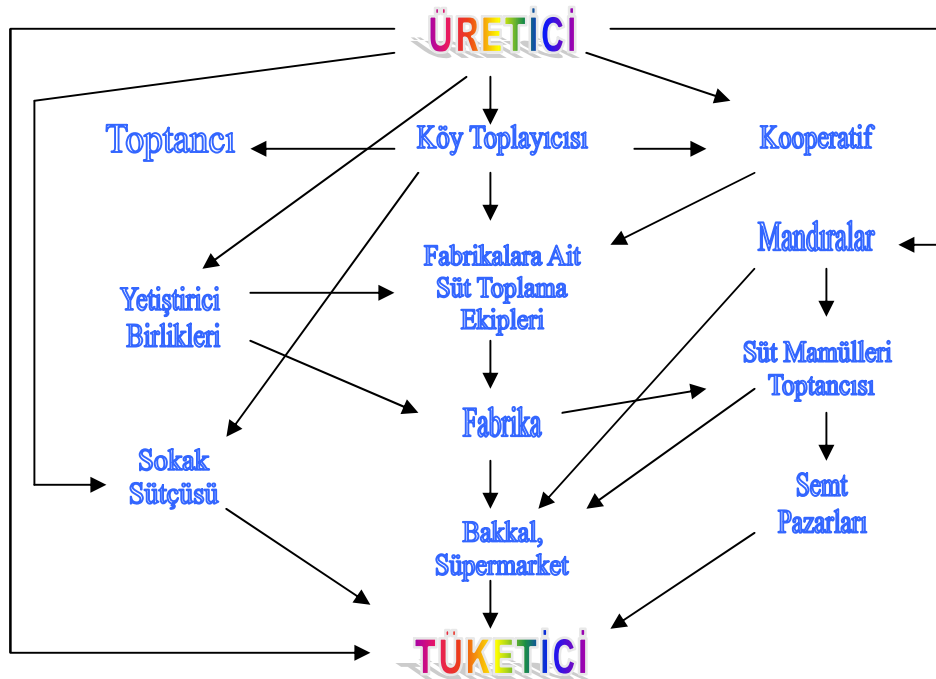
oranlarını üretilen çiğ sütte görmek pek mümkün değildir. Bu durum sanayi sektörünün elde ettiği fiyat marjını da gözler önüne sermektedir. Özellikle fiyatlarda yaşanan gelişme sütün üretimden nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar geçirdiği pazarlama evrelerini gündeme getirmektedir.

1.3. Pazarlama

İşletme yönetimi açısından pazarlama; işletme amaçlarına ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere, ihtiyacı karşılayacak malların, hizmetlerin ve fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama süreci şeklinde tanımlanmıştır (19).

Süt ve süt ürünlerinin pazarlanması üreticilerin önemli sorunlarındanır. Üretici ürününü ne kadar iyi şartlarda üretirse üretsün, pazarda gereği gibi değerlendiremezse, başarılı olması o nispette zorlaşır (20, 21).

Türkiye’de süt ve ürünlerinde yerleşim yerlerine göre değişmekle birlikte genelde çok karmaşık bir pazarlama ağı mevcuttur. Bu pazarlama kanalları Şekil 1’de sunulmuştur (9).

Şekil 1. Türkiye’de Süt ve Süt Mamulleri Pazarlama Kanalları

Şekilde görüldüğü gibi Türkiye’de süt üreticiden direkt tüketiciye ulaştırıldığı gibi tüketici ve üretici arasında epey sayıda aracı da yer alabilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, ülkemizdeki mevcut süt pazarlama yapısında ortaya çıkan marjdan aracılarn önemli bir pay alması, üreticinin ürününü gerçek değerinde satamaması, tüketicinin de yüksek fiyattan süt ve süt ürünleri tüketmek zorunda kalmasıdır (9).

Türkiye genelinde mevcut süt üretiminin rasyonel bir biçimde işlenip pazarlanacak organize süt sanayi ve pazarlama örgütleri aktif değildir. Bu nedenle sütün önemli bir kısmının geleneksel bir şekilde işlenip pazarlandığı gözlenmektedir (22).

Süt ve süt ürünlerinde gerek üretim gerekse sanayi sektöründe oluşan mevcut durum dikkate alındığında; Türkiye’nin AB sürecinin sözkonusu sektöre nasıl yansiyacağı elbette merak konusudur.

Genel olarak; AB katılım sürecinde Türkiye’de, hayvanların ve üretimin kayıt altına alınması, hayvansal ürünlerde kalite (karkas sınıflandırılması, sütte yağ, protein ve kuru madde oranları gibi) ve hijyen (kimyasal kalıntı, bakteri yükü, somatik hücre vb) konularında iyileşme ve pazar fiyatı istikrarının sağlanmasının yanı sıra, işletme ölçeklerinin optimum büyüklüğe ulaştırılması, sınırlardan kaçak hayvan ve et girişinin önlenmesi, veteriner hizmetleri altyapısının iyileştirilmesi ve hayvan hastalıkları ile mücadeleye yönelik gelişmelerin sağlanması beklenmektedir. Ayrıca, geleneksel yapıda ve küçük ölçekli aile işletmelerinin (çiftlik ve işleme tesisi) modernizasyonunun sağlanması, kayıt altına alınması, bu sürece ayak uyduramayacak nitelikte olanların ise zaman içerisinde üretimden çekilecekleri tahmin edilmektedir. Ancak, bu süreçte sosyal problemlerin de (istihdam, göç v.b.) yaşanabileceği göz önünde tutularak gerekli sosyo-ekonomik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Türkiye’nin gıda güvenliği koşullarını sağlaması durumunda bile, gerek AB ve gerekse diğer ülkelerle dış ticaret konusunda, yüksek üretim maliyetleri sebebiyle zorluklar yaşayacağı düşünülmektedir. Türkiye’de, devletin müdahale sistemi ve piyasa düzeni mekanizmasını oluşturamaması nedeniyle risk faktörünün fiyatlara olumsuz etkisi, perakende piyasasındaki düzenlemelerin (süper marketler yasası gibi) henüz yapılmamış olması nedeniyle finansman maliyetlerinin ürün fiyatına etkisi, laboratuvar eksikliği ve sanayicinin tetkikleri kendisinin yapma zorunluluğu, süt toplama

maliyetlerinin yüksekliği, sanayicinin süt toplama için ayrıca lojistik birimleri de kurma zorunluluğu üretim maliyetlerini ve dolayısıyla nihai ürün maliyetini arttıran etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Hammadde kalite ve maliyet dezavantajları ile yola çıkıldığında, dünyanın en gelişmiş üretim ve lojistik teknolojilerini, en iyi Ar-Ge ve pazarlama tekniklerini kullanmanın nihai ürüne katkısı çok sınırlı kalmaktadır (16).

1.4. Afyonkarahisar İli'nin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Afyonkarahisar, Anadolu yarımadasının batısında, Ege bölgesinin İç Batı Anadolu bölümünde yer alan, denizden yksekliti 1.034 metre ve toplam yzlm 14.230 km², Türkiye'nin doğu-batı ve kuzey-güney aksları üzerinde önemli bir bağlantı merkezi konumunda olan ilimizdir. Doğuda Konya, batıda Uşak, kuzeybatıda Kütahya, güneybatıda Denizli, güneyde Burdur, güneydoğuda Isparta ve kuzeyde de Eskişehir İlleri ile çevrilidir.

TK'in 2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre, Afyonkarahisar İli 810.776 kişi olarak tespit edilmiştir. İl merkezinde oturan nüfus, genel nüfusun % 45,8'ini; kırsal alanda oturan nüfus ise il genel nüfusunun % 54,2'sini oluşturmaktadır. İl, şehirleşme açısından bölge iller arasında son sırada bulunmakta ve kırsal nüfus bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde bir orana sahiptir. 2001 yılı Genel Tarım Sayımına göre 134.290 kişi tarımsal faaliyette bulunmakta olup, toplam nüfusun % 16,5'ine tekabül etmektedir.

İlin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Bu yüzden iktisaden aktif nüfusun % 70,1'i kırsal alanda, geriye kalan % 9,8'i sanayi ve inşaat, % 20'si ise hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir (23, 24).

Afyonkarahisar'ın coğrafi konumu işletme ekonomisi açısından optimum kuruluş yeri özelliği göstermesine rağmen, sanayi yatırımları istenilen seviyelere gelememiştir. 1950'li yıllardaki kamu, 1970'lerin ikinci yarısında özel sektör yatırımları, İlin ekonomisinde ağırlığı tarımdan, nc tarım ve hayvancılığa dayalı sanayiye, ardından da KOBİ'ler öncülüğünde tüm alanlarda çeşitlenmiş bir imalat sanayi yapısına dönüştürmüş, bu da İl ekonomisine dinamizm kazandırmıştır. Ayrıca Kocatepe niversitesinin kurulması, İl'e ekonomik ve sosyal bir canlılık getirmiştir (25).

DPT tarafından 2003 yılında yapılan “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması” araştırma sonuçlarına göre Afyonkarahisar, -0,27246 puan ile sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Türkiye genelinde 44. sırada yer almaktadır. Beş gelişmişlik bölgesinin tanımlandığı araştırmaya göre, Afyonkarahisar üçüncü derecede gelişmiş iller kapsamına girmektedir (26).

Üçüncü derecede gelişmiş iller kapsamında istihdamın sektörel dağılımı, çalışan kesimin kırsal alanda yoğunlaştığını göstermektedir. Tarım ve hayvancılık sektörü ağırlıklı ekonomik yapıya sahip bu illerde, toplam istihdam içinde tarım ve hayvancılık sektörü payının en yüksek olduğu iller sıralamasında, Afyonkarahisar ilk sırada yer almaktadır (27).

1.5. Afyonkarahisar’da Süt Sığırcılığı ve İl Ekonomisine Katkısı

Afyonkarahisar İli’nin tabii yapı ve iklim şartları hayvan yetiştiriciliği için çok elverişli durumdadır. İlin son 5 yıllık hayvan varlığındaki değişimler Tablo 1.7’de gösterilmiştir (28).

Tablo 1.7. Afyonkarahisar İli Son 5 Yıllık Hayvan Varlığı

Hayvan Türü	2001	2002	2003	2004	2005
Sığır	213.087	210.043	201.362	248.063	285.296
Manda	3.894	4.190	3.859	2.877	2.437
Toplam B. Baş	217.981	214.233	205.221	250.940	287.733
Koyun	682.250	683.240	643.816	601.157	678.598
Keçi	104.372	108.459	103.433	98.476	108.077
Toplam K. Baş	786.622	791.699	747.249	699.633	786.675
Tavuk	4.238.550	4.740.000	5.218.602	3.658.011	6.231.610

Tabloya göre, 2001-2005 yılları arasında toplam büyükbaş varlığı % 32 ve tavuk varlığı % 47 artarken; toplam küçükbaş varlığında ise pek bir değişme olmamıştır. Toplam sığır varlığının sürü kompozisyonunda ise yıllar itibariyle ciddi değişimler yaşanmıştır. Irklara göre sığır mevcudunun dağılımı da Tablo 1.8’de görülebilir (29).

Tablo 1.8. Afyonkarahisar İli Toplam Sığır Varlığı ve Sürü Kompozisyonu

Yıllar	Kültür	Kültür Melezi	Yerli	Toplam
1997	43.428	115.204	76.860	235.492
2005	96.193	138.838	50.265	285.296

İl'in toplam sığır varlığındaki değişimlere bakıldığında; 1997-2005 yılları arasında kültür ve melezi ırkın oranının arttığı (% 121 ve 21), buna rağmen yerli ırk oranının azaldığı (% 35); toplam sığır mevcudunun da % 21 arttığı belirlenmiştir.

Afyonkarahisar'da tarım ve hayvancılık, küçük ölçekli ancak sınırlı sayıda entansif olan az sayıda işletme dışında, geleneksel ve küçük ölçekli işletmelerde yürütülmektedir. İlde toprak alanının küçük ve parçalı oluşu da bunu olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, tarımsal işletmelerin % 57'si 0-50 dekar arası büyüklüğe sahiptir.

Hayvancılık sektöründe işletmelerin karlılık ve verimliliğini etkileyen temel unsurlardan birisi de yem girdisinin kaliteli, bol ve ucuza teminidir. Bu da hayvancılık faaliyetinin sürdürüldüğü bölgenin mevcut arazi kullanımı ve yem bitkisi üretimi ile yakından ilgilidir. Afyonkarahisar İli arazi kullanımı ile ilgili veriler Tablo 1.9'da gösterilmiştir (30).

Tablo 1.9. Afyonkarahisar İli Arazi Kullanımı

KULLANIM ŞEKLİ		ALAN (Ha.)	%
Kültüre Elverişli Olmayan Arazi (%52,36)	Çayır-Mera	399.442	31,34
	Orman-Fundalık	296.819	23,29
	Diğer	75.737	5,94
Kültüre Elverişli Arazi (%47,64)	Tarla Arazisi	442.711	34,74
	Yem Bitkileri	16.268	1,30
	Diğer, Kullanılmayan	43.283	3,39
TOPLAM		1.274.260	100,00

Tabloya göre, çayır ve mera alanlarının toplam arazi içindeki oranı, Türkiye ortalamasının (% 26) üzerinde olmakla birlikte, yem bitkileri üretimi için ayrılan arazinin toplam içindeki oranı da % 1,30 ile sınırlanmaktadır. Diğer taraftan toplam tarla bitkileri ekilişleri içindeki yem bitkilerinin oranı Türkiye'de % 3, Afyonkarahisar'da ise % 3,6 civarındadır (31). Bu durum, İl'in hayvancılık faaliyetinde gerçekten olumsuz bir

tablo çizmektedir. Çayır ve meraların sektöre yeniden kazandırılması, kalitelerinin yükseltilmesi ve aşırı otlatılmaların önlenmesi yanında, yem bitkileri yetiştiriciliğinin artırılması gibi önemli tedbirler alınmaya çalışılsa da bu konudaki çabalar yetersiz kalmaktadır.

En son 2004 yılı rakamlarına göre Afyonkarahisar’da, hayvancılığın toplam kırsal ürünler üretimindeki Gayri Safi Hasıla oranı yaklaşık olarak % 30 olarak gerçekleşmiştir.

Toplam kırsal üretimde hayvansal ürünler üretim değerleri ve aldıkları paylar Tablo 1.10’da gösterilmiştir (31).

Tablo 1.10. Afyonkarahisar İli Hayvansal Ürünler Üretim Değerleri (2004)

Ürünler	Üretim Değeri (Cari Fiyatlarla Milyon TL)	Toplam Hayvansal Üretimdeki Oranı (%)	Toplam Kırsal Üretimdeki Oranı (%)
Kırmızı Et	126.351.449.700	41.58	12.47
Beyaz Et	2.684.890.000	0.88	0.26
Süt	60.686.115.000	19.97	5.99
Yumurta	110.895.250.000	36.49	10.94
Diğer	3.231.731.250	1.06	0.31
TOPLAM	303.849.435.950	100,00	30,00

Tabloya göre üretim değeri bakımından ilk iki sırayı kırmızı et ve yumurta almakta, bunları da süt ürünü izlemektedir. Toplam kırsal ürünler üretiminde hayvancılığın payı Avrupa Birliği ortalamasından (% 52,6) oldukça düşüktür (32). Ancak % 30’luk orana canlı hayvanlar dahil değildir. Buna rağmen İl’in ekonomisinde hayvansal ürünler üretiminin payı giderek azalmaktadır.

Tablo 1.11. Afyonkarahisar İli Başlıca Hayvansal Ürünler Üretim Miktarları

Ürün Cinsi	2001	2002	2003	2004	2005
Süt(Ton)	161.194	144.212	140.160	182.014	237.945
Kırmızı Et (Ton)	17.498	16.996	14.469	16.569	12.645
Beyaz Et (Ton)	919	735	1.825	811	1.361
Yumurta (Ton)	62.585	73.673	81.540	51.761	79.125

Kaynak: TKB Brifing Raporu (2005)

İl'in hayvansal ürünler üretimi rakamları incelendiğinde (Tablo 1.11), 2001-2005 yılları arasında kırmızı et dışında kalan diğer ürünlerde artmalar meydana gelmiştir. Aynı dönemde süt üretimi % 47,61; beyaz et üretimi % 48,09 ve yumurta üretimi de % 26,43 oranında artmıştır. Sadece kırmızı et üretiminde % 27,73'lük bir azalış meydana gelmiştir.

İlin hayvansal üretim-sanayi ilişkisine bakıldığında, mevcut hayvan varlığı ve buna bağlı üretim potansiyeli zaman içinde müteşebbisin dikkatini çekmiş ve hayvancılığa dayalı sanayinin kurulmasına neden olmuştur. Afyonkarahisar'da hayvansal üretime dayalı sanayinin başında daha ziyade et, süt ve yem sanayi işletmeleri gelmektedir. Özellikle sığır besiciliğinin İl'de hayvancılığın en yaygın uygulanan kolu olması, et sanayiinin kapsam ve niteliğini sürekli olarak geliştirmesine ve Afyonkarahisar'dan büyük kentlere taze et ve sucuk sevkiyatı yapılmasına imkan vermiştir. Zira İl'de sucuk imalatında Türkiye genelinde marka oluşturmuş et işleme tesisleri bulunmaktadır.

Daha önce Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'na bağlı Süt ve Mamulleri İşletmesi ile Et ve Balık Kurumu'na bağlı Et Kombinasyonu, 1995 yılında özelleştirme kapsamında satılarak özel sektör işletmeleri haline gelmişlerdir (33). Ancak özelleştirmeden sonra bu işletmeler amacı dışında kullanılmaya başlanmıştır.

Tarım İl Müdürlüğü 2005 yılı verilerine göre, İl'de 2'si kanatlı olmak üzere toplam 16 adet et kombinasyonu, 12 adet mezbaha, daha çok sucuk imalatı yapan toplam 39 adet et ve et ürünleri imalathanesi, 28 adet süt işleme tesisi, 5 adet et-kemik unu fabrikası ve 22 adet yem fabrikası faaliyet göstermektedir (29).

TÜİK'in 1991 yılı Tarım Sayımına göre, İl'de kırsal alanda faaliyet gösteren işletmelerin yaklaşık % 71,5'i bitkisel+hayvansal üretim, % 25,77'si yalnız bitkisel üretim ve % 2,72'si de yalnız hayvansal üretim yapmaktadır (34).

İşletme ölçekleri ve üretim alt sektörlerine göre bakıldığında, İl'de hayvancılık işletmelerinin büyük bir bölümünün küçük ölçekli, ekonomik bakımdan irrasyonel yapıdaki işletmeler olduğu anlaşılmaktadır. En son 1995 yılı değerlendirmelerine göre, işletmelerin % 57,8'i ile 93,3'ü arası küçük, % 6,5 ile 30,8 arası orta ve % 0,2 ile 11,4 arası da büyük ölçekli olarak tespit edilmiştir.

İşletme ölçeklerinin bu kadar küçük olması özellikle kırsal ekonomik kalkınmada intersektörel etkileşimi engelleyen önemli bir etken olmaktadır. Bununla birlikte aile işletmeciliğinin yaygın olması ve üretimde ihtisaslaşmanın olmadığı polikültür yapıdaki işletmelerde kaynak kullanımındaki rasyonelliği sağlamak mümkün olamamaktadır (33).

1.6. Konu ile İlgili Bilimsel Çalışmalar

Araştırma konusu ile ilgili olarak daha önce yapılan bazı çalışmalarda önemli ipuçları elde edilmiş olup; araştırmanın bütününe katkı sağlayan bu çalışmalardan aşağıda kısaca bahsedilmiştir:

Günlü (35); Konya İline yönelik yaptığı araştırmasında; il genelinde süt sığırcılık işletmelerinde maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında yemin % 49,99 ile ilk sırayı aldığını, bunu % 32,78 ile işçilik, % 7,18 ile amortisman giderleri, % 1,41 ile bakım onarım, % 4,69 ile veteriner-sağlık, % 3,93 ile diğer masrafların izlediğini tesbit etmiştir. Yapılan bu araştırmaya göre işletme gelirlerinde ilk sırayı % 56,78 ile süt satış geliri almış, bunu sırasıyla % 21,63 ile buzağı satış geliri, % 1,27 ile gübre geliri takip etmiştir. 1995 yılında ekonomik rantabilite -5.46, 1996 yılında 30.14, rantabilite faktörü ise adı geçen yıllar için sırasıyla -13.08 ve 34.75 bulunmuştur. Araştırmacı Konya ili süt sığırcılık işletmelerinde kullanılan girdilerin optimum seviyeden uzak kaldığını, pazarlama ve örgütlenmedeki yetersizliklerin rasyonelleşmeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Türkyılmaz (36); Aydın İli süt sığırcılık işletmelerinde yapmış olduğu araştırmada Cobb-Douglas üretim fonksiyon modelini uygulamıştır. Aydın İl genelinde mali rantabiliteyi 26,97, rantabilite faktörünü 21,17, masraf-hasıla oranını 1,49 olarak tespit etmiştir. Toplam gelir içerisinde süt gelirini % 62,90, buzağı gelirini % 7,04 ve envanter kıymet artışını da % 27,33 olarak bulmuştur.

Tarabla ve Dodd (37); Yaptıkları araştırmada; İrlanda süt sığırcılık işletmelerinde çalışan personelin bazı sosyo-demografik özellikleri ile çiftlik verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar, çalışanların sosyo-demografik özelliklerinin işletme verimliliğini % 14,44 ile 34,35 oranlarında etkilediklerini saptamışlardır.

İçöz (38); Bursa İli süt sığırcılık işletmelerinde yapmış olduğu araştırmada maliyeti oluşturan masraf kalemleri içinde yemin payı % 58,14; işçiliğin % 22,31; amortismanların % 5,96; veteriner-sağlığın % 3,74; bakım-onarımın % 1,29 ve diğer giderlerin % 5,55 olduğu belirlenmiştir. Masraf-hasıla oranı il geneli için 1,10 olarak tespit edilirken, bu oran küçük ölçekli işletmelerde 1,01; orta ölçeklilerde 1,55 ve büyük ölçeklilerde 1,60 olarak hesaplanmıştır.

Erkuş ve ark. (39); Tekirdağ ili tarım işletmelerinde ithal ve kültür melezi süt sığına sahip süt sığırcılık işletmelerinin faaliyetlerinin karşılaştırmalı olarak ekonomik yönden analizini yapmışlardır. Araştırmada kültür melezi işletmelerde işletme ortalamasının 3,1 baş, ortalama süt veriminin 4.366 kg, ithal süt sığına olan işletmelerde işletme ortalamasının 4,2 baş ve süt veriminin 5.729 kg olduğu ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, kültür melezi işletmelerde işletme gelirlerinin % 78,05'ini süt satışları, % 15,19'unu hayvan envanter kıymet artışı, % 1,94'ünü gübre satışı, ithal süt sığına işletmelerinde ise işletme gelirlerinin % 79,93'ünü süt satışı, % 15,76'sını hayvan envanter kıymet artışı, % 1,66'sını gübre satışı olduğunu tesbit etmişlerdir. Araştırmada, işletme gelirlerinde; ithal süt sığına işletmelerdeki gelirlerin kültür melezi işletmelere oranla % 29,47 daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. İthal süt sığına işletmelerinde ekonomik rantabiliteyi % 11,08, mali rantabiliteyi % 9,03, kültür melezi işletmelerde ise ekonomik rantabiliteyi % 14,06, mali rantabiliteyi ise % 12,73 olarak bildirmişlerdir.

Ayrıca kültür melezi işletmelerde yem giderinin % 62,18, işçiliğin % 17,37, ithal süt sığına işletmelerinde yem giderinin % 68,41, işçiliğin % 12,77 oranında olduğunu ortaya koymuşlardır.

Uyanık (40); Burdur İli'nde toplam 60 işletmeyle yürüttüğü araştırmasında, maliyeti oluşturan masraf unsurlarından yemi % 56,60; işçiliği % 6,68, veteriner-sağlığı % 3,02, canlı demirbaş amortismanlarını % 2,91 ve diğer giderleri % 3,27 oranlarında tespit etmiştir. İşletme gelirlerinde en yüksek payın % 63,29 ile sütte, % 27,39 ile envanter kıymet artışında ve % 6,49 ile buzağı gelirinde görüldüğü belirtilmiştir. İşletmelerin ortalama mali rantabilitesi % -10,57, ekonomik rantabilitesi % -8,42 ve rantabilite faktörü % -32,29 olarak gerçekleşmiştir.

Ahmad ve Bravo-Ureta (41); Amerika Birleşik Devletlerinin Vermont bölgesinde 96 adet süt sığırcılık işletmesinin 1971-1984 yılları arası işletme sonuçlarının değerlendirildiği çalışmada; teknolojik ilerlemenin, işletmedeki teknik etkinliğin ve girdi kullanımındaki artışların süt üretimini % 56 oranında olumlu etkilediğini, üretimdeki % 44 oranındaki artışın ise işletmedeki verimlilik artışından kaynaklandığını, sonuçta bu gelişmeler ile işletmelerdeki süt üretiminde yıllık % 2,5'lik artış sağlandığını açıklamışlardır. Araştırmacılar işletmelerdeki toplam verimliliğin % 94'ünün teknolojik ilerlemeden, %6'sının ise teknik etkinlik artışından kaynaklandığını belirlemiştir.

Mc Inerney ve ark. (42); İngiltere'de yaptıkları çalışmada küçük ve büyük ölçekli süt sığırcılık işletmeleri arasında kaynak kullanımında önemli ölçüde farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Uzun dönemde zaten karlılıkları düşme eğiliminde olan küçük işletmelerin AB çerçevesinde getirilen pazar düzenlemeleri karşısında durumlarının daha da güçleşeceği bildirilmektedir.

Groen ve ark. (43); genetik ve sosyo-ekonomik yönden sürüde dengeli bir seleksiyon gerçekleştirirken; hayvanların sağlık durumları, fertilitate, yemi süte dönüştürme kapasiteleri ve süt verim düzeyleri gibi fonksiyonel özelliklerin dikkate alınması gerektiğini bildirmektedirler.

Kundu ve Basu (44); Hindistan' da Holstein- Friesian melezi ve Murrah Buffaloları üzerine yaptıkları araştırmada; işletmelerde kaynakların optimum kullanılması halinde Holstein-Friesian melezlerinin süt üretiminde % 9,80, Bufalalarda ise % 26,34'lük bir artış sağlanabileceğini belirlemiştir.

Tripath ve Kunzru (45); süt sığırcılık işletmelerinde çalışan 192 bayan işçi üzerinde yaptıkları çalışmada bayan işçilerin istihdam edildikleri mevki ile işletmenin yıllık süt üretim miktarı arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca süt sığırcılık işletmelerinde çalışan işçilerin işletmede gösterdiği devam durumları ile sürünün süt verimi arasında doğru orantı olduğu tespit edilmiştir.

Kebede ve Schreiner (46)'nın süt sığırcılık işletmelerinde kooperatifleşmeye ilişkin yapmış oldukları çalışmada kooperatiflerin pazarlamada daha fazla sütün toplanmasını sağlayarak birim üretim maliyetlerin düşmesini sağladığını

bildirmektedirler. Ayrıca diğerk kooperatiflerle ilişkiler sonucu pazarlamanın daha iyi işlemesine hizmet ettiklerini işaret etmektedirler.

Şahin ve ark. (8); Adana İli Seyhan ve Yüreğir İlçelerinde toplam 66 işletmede yapılan araştırmada toplam gelir içerisinde sütün payı % 63,7 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte üretimde kullanılan girdilerden yemin masraflar içerisindeki oranı da % 74,8 olarak tespit edilmiştir.

Tanık (47); Ankara ilinde projeye dayalı entansif süt sığırcılığı işletmelerinde yaptığı araştırmada giderlerin oransal dağılımını % olarak yemde 58,72, işgücünde 11,40, veteriner-sağlıkta 1,43, akaryakıt-ısınmada 1,78, faizde ve kredilerde 9,33, sigortada 3,66, amortismanda 2,73 olarak tesbit etmiştir. Bu araştırmada işletme gelirlerinin % olarak 50,97'sinin süt satışından, 22,67'sinin damızlık satışından, 11,05'inin stok artışından, 15,31'inin ise gübre satışlarından elde edildiğini belirtmiştir.

Yayar ve Karkacier (48); Tokat İli Pazar İlçesinde yaptıkları çalışmada süt verimini kültür ırkında 3.358 kg/yıl, melez ırklarda 1.582 kg/yıl, yerli ırkta 732 kg/yıl olarak tespit etmişlerdir. Toplam işletme gelirleri içinde süt satış gelirinin payı % 72,15 olarak bulunmuştur. Bunu % 15,20 ile envanter kıymet artışı ikinci, % 8,96 ile buzağı geliri üçüncü sırada takip etmiştir. Maliyet analizi sonuçlarına göre de toplam masrafların % 45,3'ünü yem, % 18,70'ini ise işçilik oluşturmuştur.

Kahya ve Talim (49); İzmir, Manisa ve Aydın illerinde uygulanan Entansif Süt Üretim Projelerini ekonomik yönden değerlendirmişlerdir. Araştırmacılar işletmelerde toplam brüt hasılamın % 57'sinin süt sığırcılığından sağlandığını, maliyeti oluşturan masraf unsurları içinde yem giderinin % 45,68 ile ilk sırayı aldığını tesbit etmişlerdir. Araştırmacılar işletme gelirlerinin % 62'sinin süt geliri, % 5'inin gübre gelirinden elde edildiğini, brüt üretim değerinin ise ortalama olarak giderlerin % 82'sini karşıladığını ortaya koymuşlardır. Üretilen sütün % 87'sinin satıldığını, % 3'ünün aile içinde tüketildiğini, % 10'unun buzağılara iştirildiğini, süt satışlarının % 70'inin fabrikalara yapıldığını, yıllık işletme giderleri içindeki yemin % 70,47; projelerde masraf - hasıla oranının 1,093 olduğunu, 10 yıllık uygulama sonucunda projelerden % 9,3'lük kar elde edildiğini ortaya koymuşlardır.

Deniz (50); Kastamonu İlinde projeli entansif süt sgırcılığı işletmelerinde maliyet analizleri ve verimlilik durumlarının tespiti amacıyla yaptığı araştırmada; işletmelerin brüt gelirleri içinde süt satışlarının % 52,31, hayvan envanter kıymet artışının % 16,08 pay aldığını bulmuştur. Masraflar genel toplamı içinde yemin ortalama % 49,24, işgücünün % 12,54, kredi faizinin ise % 9,91 olarak yer aldığını tespit etmiştir. Araştırmacı, bütün işletmelerde sağılan inek sayısını ortalama 7 baş, ortalama süt verimlerini 3.960 kg, işletmelerde rantabilite genel ortalamasını ise 22,98 olarak bildirmiştir.

Toro-Ligero ve ark. (51); süt sgırcılığı işletmelerinde yabancı işgücü yönetiminin üretim değişikliği ile olan ilişkisini araştırmışlardır. Bölgede yetiştiricilerin yıllık hasılatlarının yaklaşık % 10'unu işçilik için harcamakta oldukları bildirilmiştir. Araştırmacılar düşük ücretli ve uzun süreli bir kombinasyonun sürüde verimliliği azaltabileceğini belirtmişlerdir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Gereç

Araştırmanın materyali, Afyonkarahisar İli Merkez ve İlçelerinde (Başmakçı, Bolvadin, Çay, Çobanlar, Evciler, İhsaniye ve Şuhut) “Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği”ne bağlı faaliyet gösteren 78 adet süt sığırcılığı işletmesinin 1 yıllık üretim dönemi verilerinden elde edilmiştir. 2006 yılı Mayıs ayında yapılan araştırmada başta Yetiştirici Birliği olmak üzere, Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri ile Ziraat Bankası’nın verilerinden de faydalanılmıştır.

2.2. Yöntem

Araştırma kapsamına alınan 120 işletme “Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği”ne kayıtlı üreticiler arasından belirlenmiştir. Daha sonra bu işletmelerle bir ön görüşme yapılmış ve araştırmaya katılmayı kabul eden 78 işletme ile yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

2.2.1. Örneğe Dahil Edilen İşletmelerin Belirlenmesi

Veri vermeyi kabul eden tüm işletmeler, tabakalı örnekleme yöntemiyle (52), küçük (1-15 baş), orta (16-35 baş) ve büyük (36 ve üzeri baş) ölçekli olarak değerlendirilmiştir. Buna göre 22 işletme küçük, 41 işletme orta ve 15 işletme büyük ölçekli işletme grubuna dahil olmuştur.

2.2.2. Analizde Kullanılan Verilerin Derlenmesi

Örneğe dahil edilen işletmelere uygulanmak üzere, işletme varlıkları, maliyeti oluşturan masraf unsurları, işletme sonuçlarına ilişkin sorular yanında işletmelerin sosyo-ekonomik yapısı, üretim ve pazarlama aşamasında karşılaşılan sorunlara ait soruları da içeren bir anket formu hazırlanmıştır. Bununla birlikte üreticilerin Avrupa Birliği (AB)’ne bakış açısı, AB’nin süt sektörüne yönelik mevzuatı hakkında üreticilerin bilgi düzeyi araştırılmış ve beklentilerle ilgili sorular da ankete dahil edilmiştir.

2.2.3. Verilerin Değerlendirilmesi

2.2.3.1. İşletme Maliyet ve Gelirlerinin Hesaplanması

Uygulanan anketlerden elde edilen veriler Microsoft Excel programına yüklenmiş ve yapılacak analizler için tasnif edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde maliyeti oluşturan masraf unsurları belirlenmiş ve bunlara ilişkin hesaplamalar aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

Yem giderleri; işletmelerde yem gideri kaba ve kesif yem olarak değerlendirilmiştir. Satın alınan kaba ve kesif yemler satın alma fiyatlarıyla, işletmede üretilenler ise avlu maliyeti dikkate alınarak hesaplanmıştır. Avlu maliyeti, söz konusu yemlerin piyasa satış fiyatlarından birim başına pazarlama masrafları çıkarılarak hesaplanmıştır (53).

İşçilik giderleri; üretime katılan yabancı ve aile işgücü esas alınmıştır. Yabancı işgücüne yapılan aylık ödemeler işletme sahibinin beyanına göre veya bunun mümkün olmadığı durumlarda asgari ücret üzerinden değerlendirilmiştir. Aile işgücünde de yine asgari ücret dikkate alınmıştır (54).

Veteriner-sağlık giderleri; bu kalemde, işletmenin süt sığırcılık faaliyetinde yararlandığı veteriner hizmetleri ve kullandığı aşı-ilaç ve diğer biyolojik maddeler ile suni tohumlama giderleri dikkate alınmış ve hesaplama işletme sahiplerinin beyanlarına göre yapılmıştır.

Diğer giderler; üretim faaliyeti süresince işletmede kullanılan elektrik, su, akaryakıt vb. enerji ve nakliye masrafları ile yabancı sermaye (kredi) faizinin toplamından oluşan değer olarak kabul edilmiştir.

Genel idare giderleri; yönetici ücreti, haberleşme, kırtasiye ve ulaştırma gibi kalemleri içermektedir. Bu değer, masraflar toplamının % 3'ü olarak hesaplanmıştır (55).

Bakım-onarım giderleri; ahır, samanlık, yem deposu ve bakıcı barınağı gibi işletme binalarının iktisap (elde edilmiş) bedellerinin % 1'i bakım, % 2'si onarım olmak üzere toplam % 3'ü alınmıştır (56).

Amortismanlar; işletmede bulunan binalar, ekipman ve canlı sermaye için amortisman gideri hesaplanmıştır.

Canlı demirbaşlar için amortisman, süt ineklerinin ve varsa boğaların damızlık değerinden kasaplık değer çıkarılıp ekonomik ömrüne bölünmesiyle tespit edilmiştir (56).

Bina ve ekipmanlar için de iktisap değerleri dikkate alınmıştır. Ancak bu bedeller öncelikle enflasyon etkisinden arındırılmış ve 2006 yılı baz alınarak yeni iktisap değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra bu değerlerin % 5'i amortisman olarak ayrılmıştır (55).

Envanter Kıymet Değişimi; araştırmada 0-5 aylık sığırlar buzağı, 6-12 aylık sığırlar dana (erkek-dişi), 1 yaş ve üzeri damızlık olmayan sığırlar ise düve ve tosun olarak tanımlanmıştır. Envanter kıymet değişimi hesabında yılsonu ve yılbaşı sürü değerinin hesaplanmasında; sağmal ineklere amortisman ayrıldığı için işletmedeki düve, dana ve tosun dahil edilmiş, buzağılar dahil edilmemiştir (35).

Bu hesaplamada aşağıdaki formülden yararlanılmıştır:

$$\mathbf{EKD = YSD + SHD + ETHD - (YBD + SAHD)}$$

Bu formülde;

- EKD** : Envanter kıymet değişimi (YTL),
- YSD** : Sürünün yılsonu değeri (YTL),
- SHD** : Satılan hayvan değeri (YTL),
- ETHD** : İşletmede tüketilen hayvan değeri (YTL),
- YBD** : Sürünün yılbaşı değeri (YTL),
- SAHD** : Satın alınan hayvan değeri (YTL)'ni ifade etmektedir.

Hesaplama sonucunda çıkan değer negatif ise maliyet unsuru, pozitif ise işletme gelirlerine dahil edilmiştir.

İşletme gelirlerinin hesaplanmasında ise şu yöntemler uygulanmıştır:

Süt satış geliri; işletmede bir yıllık üretim dönemi boyunca elde edilen süt miktarı ile satış fiyatının çarpılması sonucunda hesaplanmıştır.

Tali gelirler; üretim süresince asıl faaliyet geliri olan süt satış geliri dışında buzağı geliri ve envanter kıymet artışı (envanter kıymet değişimi

hesaplamaları ile tespit edilen pozitif değerler) değeri tali gelir olarak değerlendirilmiştir.

Masraflar genel toplamı; yem, işçilik, veteriner-sağlık, genel idare giderleri, amortismanlar, bakım-onarım ve diğer giderlerin toplamından oluşmuştur.

Toplam maliyet; masraflar genel toplamından tali gelirler toplamının çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

Net kar/zarar; süt satış gelirinden toplam maliyetin çıkarılmasıyla hesaplanmıştır (57).

1 lt süt maliyeti; toplam maliyetin satılan toplam süt miktarına bölünmesi suretiyle elde edilmiştir.

2.2.3.2. İşletme Sermayelerinin Hesaplanması

Yapılan araştırmada, anket verilerinden yararlanılarak işletme sermayelerinin hesaplanması Tablo 2.1’de verildiği şekilde yapılmıştır (58).

Tablo 2.1. İşletme Sermaye Envanteri

SERMAYE TÜRÜ	Değer(YTL)
I. Aktif Sermaye	
A. Gayrimenkul Sermayesi	
B. Canlı Demirbaşlar	
C. İşletme Sermayesi	
1. Alet ve Ekipman Sermayesi	
2. Malzeme Sermayesi	
3. Kasa-Banka	
II. Pasif Sermaye	
III. Öz Sermaye (I-II)	

Tabloda görüleceği üzere işletme sermayesi; aktif, pasif ve öz sermayeden oluşmaktadır. Bunlar da kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Gayrimenkul sermayesi; işletmede üretim sürecinde kullanılan ahır, samanlık, yem deposu, bakıcı evi gibi binaların iktisap bedellerinin toplamından oluşur.

Canlı demirbaşlar; işletmede bulunan sağmal inek, boğa gibi damızlık hayvanlar bu kısımda ele alınmıştır.

İşletme sermayesi; işletmede bulunan alet-ekipman ve malzeme sermayesi ile kasa banka varlığından oluşmaktadır.

Alet ve ekipman sermayesi; üretimde kullanılan sağım makinesi, jeneratör, süt güğümleri, bağlama zincirleri, yemlik, suluk, el arabası ve traktör gibi ekipmanların bedelleri toplamıdır.

Malzeme sermayesi; üretim süresince satın alınan ve işletmede üretilen yemler, aşı-ilaç ve dezenfektanlar için yapılan harcamaları karşılamak amacıyla ayrılan fon kaynağıdır.

Kasa-banka varlığı; işçilik, bakım-onarım, kredi faizi ve diğer giderleri karşılamak amacıyla işletmenin emrine hazır olarak kasa ve banka hesabında yer alan nakit kaynakları ifade eder.

Pasif sermaye; işletmenin bankalara, şahıslara ve diğer kuruluşlara olan borçlarının tamamını ifade eder.

Öz sermaye; aktif sermaye ile pasif sermaye arasındaki farktır. İşletmenin öz kaynaklarını gösterir.

2.2.3.3. Karlılık Analizleri

Bilgisayarda Microsoft Excel programına aktarılan verilerin değerlendirilmesiyle, girdi-çıktı (input-output) değerleri ve sermaye yapılarına ilişkin elde edilen bilgiler sonucunda işletmelere ait karlılık rasyoları şu şekilde hesaplanmıştır (59, 60):

Mali rantabilite; işletmelerde başarının bir ölçüsü olarak kabul edilmekte ve öz sermayenin ne ölçüde verimli kullanıldığını göstermektedir. Yapılan üretim sonunda elde edilen net karın yine aynı döneme ait öz sermayeye oranı olarak ifade edilmektedir.

Ekonomik rantabilite; üretim süresince kullanılan ekonomik kaynakların ne oranda karlı ve verimli kullanıldığının bir ölçüsüdür. Yapılan üretim sonunda elde edilen net kar ile pasif sermaye faizleri toplamının aktif sermayeye oranıdır.

Rantabilite faktörü; yapılan üretim sonunda elde edilen net karın süt satışlarından elde edilen gelir ile tali gelirler toplamına bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

2.2.3.4. Masraf-Hasıla (O/I) Oranı

İktisadilik (ekonomiklik) oranı olarak da bilinir ve belirli bir dönemde elde edilen toplam satış gelirinin aynı dönemdeki masraflar genel toplamına oranı olarak tanımlanır. Masraf-hasıla oranının 1 değerini alması, toplam satış geliri ile masraflar genel toplamının birbirine eşit olduğu anlamına gelir (kar'a geçiş noktası). Bu oranın 1'den büyük olması işletmenin karlı çalıştığını, 1'den küçük olması ise zarar ettiğini ifade eder. Bu oranın yükselmesi işletmenin başarı derecesinin bir göstergesi olarak kabul edilir (57).

3. BULGULAR

3.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırma sonucunda işletmeleri genel olarak tanımaya yönelik önemli bulgular elde edilmiştir. Konuyla ilgili bilgiler Tablo 3.1’de görülebilir.

Tablo 3.1. İşletme Sahiplerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri

	İşletme Ölçekleri						Genel	
	Küçük		Orta		Büyük		Adet	%
	Adet	%	Adet	%	Adet	%		
Yaş								
34≤	3	13,6	6	14,6	1	6,7	10	12,8
35-50	14	63,6	23	56,1	9	60,0	46	59,0
51≥	5	22,7	12	29,3	5	33,3	22	28,2
Eğitim								
İlkokul	17	77,3	28	68,3	11	73,3	56	71,8
Ortaokul	3	13,6	8	19,5	2	13,3	13	16,7
Lise	2	9,1	5	12,2	2	13,3	9	11,5
Esas meslek								
Hayv. + Bitkisel Ü.	17	77,3	36	87,8	13	86,7	66	84,6
Diğer	5	22,7	5	12,2	2	13,3	12	15,4
Süt hayvancılığı eğitimi aldı mı?								
Evet	3	13,6	5	12,2	1	6,7	9	11,5
Hayır	19	86,3	36	87,8	14	93,3	69	88,5

Yapılan araştırmada üreticilerin yaklaşık % 60’ı orta yaş grubunda üretime katılmışlardır. Ölçekler itibariyle değerlendirildiğinde orta yaş grubundaki üreticilerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Üreticilerin yaklaşık % 72’si ilkokul mezunu iken bu oran en yüksek küçük ölçekli işletmelerde görülmektedir. Araştırmaya dahil edilen işletmelerde üniversite mezunu hiçbir üretici bulunmazken, lise mezunu üretici en fazla orta ölçekli işletmelerde faaliyet göstermektedir.

İşletmelerin tamamı kendi mülkiyetlerinde üretim yapmaktadır. Yani kiracı ya da ortak pozisyonda bir üretici yoktur. Tüm işletmeler değişen ölçeklerde arazi varlığına da sahiptir. Bu nedenle polikültür (hayvansal + bitkisel üretim) bir üretim anlayışı

hakimdir. Üreticilerin sadece % 15,4'lük kısmı değişik meslekleri ya da işleri (manav, kasap, bakkal vs.) de beraberinde yürütmektedir.

Üreticilerin yaklaşık % 89'u süt sığırcılığı ile ilgili herhangi bir eğitim almamıştır. Bu konuda eğitim aldığını bildiren üreticiler daha ziyade bağlı oldukları Birlik'ten faydalanmıştır.

3.2. Üretim ve Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada incelenen işletmelerde üretim faaliyetlerinin daha iyi değerlendirilebilmesi için bununla ilgili bazı parametrelerin bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Konuyla ilgili bilgiler Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2. İşletmelerde Üretim Faaliyetlerine İlişkin Bulgular

Parametreler	İşletme Ölçekleri			Genel
	Küçük	Orta	Büyük	
İşletme Sayısı (Adet)	22	41	15	78
Kapasite Kullanım Oranı (%)	60,23	70,42	75,32	68,49
Toplam Süt Üretimi (Lt)	690.800	2.528.475	2.462.250	5.681.525
Laktasyon Süt Verimi (Lt)	5.159	5.155	5.313	5.187
Ortalama Süt Satış Fiyatı (YTL)	0,376	0,366	0,377	0,371
Ortalama Birim Maliyet (YTL)	0,591	0,597	0,300	0,538
Çalışan İşçi Sayısı (Kişi)	28	88	59	175
Kredi Kullanan İşletme (Adet)	2	8	4	14

Üretimde kullanılan hayvan ırkı genellikle Holştayn olmasına rağmen sınırlı düzeyde Simenthal, Jersey ve Montofon ırk da üretime dahil edilmiştir. İşletmeler ihtiyaç duydukları hayvan materyalini kendi işletmelerinden, bölge hayvan pazarlarından ve civar illerden sağlamaktadır.

Araştırmanın yapıldığı dönemde işletmelerde en yüksek kapasite kullanımını ve laktasyon (305 gün) süt verimi büyük ölçekli işletmelerde hesaplanmıştır. Aynı şekilde ölçek büyüklüğünün sağladığı avantajla bu grup işletmeler 1 lt sütü diğer gruplara göre daha ucuza üretmişlerdir. Üretilen toplam sütün % 44,5'i orta; % 43,3'ü büyük ve % 12,2'si de küçük ölçekli işletmelerden elde edilmiştir.

Bu dönemde en fazla kredi kullanan işletme orta ölçek grubunda tespit edilmiştir. İşletmeler kredi kullanımında iki kaynaktan yararlanmışlardır. Toplam 9 işletme Ziraat Bankası'nı, 5 işletme de Tarım Kredi Kooperatifini kredi temini için tercih etmiştir. Ortalama % 25 yıllık faiz oranı ile kullandırılan kredinin yaklaşık % 25'i devlet tarafından sübvansede edilmiştir.

İşletmeler üretimde iki çeşit yem kullanmıştır. Kaba yem olarak genellikle arpa ya da buğday samanı yanında yonca, kuru ot, mısır silajı tercih edilmiş, belirli miktarlarda yaş şeker pancarı posası da yedirilmiştir. Kesif yem olarak da fabrika yemi adında tabir edilen karışımı kullanmışlardır. Üreticiler kaba yemi kendi arazilerinden ve de işletme dışından satın alarak temin etmişlerdir.

Küçük ölçekli işletmelerde hiç yabancı işgücü kullanılmazken, büyük ölçekli işletmelerden 2; orta ölçekli işletmelerden de 10 işletme tamamen yabancı işgücü istihdam etmiştir. Geri kalan işletmeler ise hem aile hem de yabancı işgücü istihdam ederek üretimi gerçekleştirmiştir.

İşletmelerin yaklaşık % 71'i ürettikleri sütü özel fabrika ya da mandıraya pazarlamaktadır. Geri kalanı ise yerel kooperatife vermektedir. Yani üye olunan Yetiştirici Birliğinin pazarlamada hiçbir fonksiyonu bulunmamaktadır. Üretilen sütün bir kısmı aile içinde tüketilmekte; yoğurt, peynir, tereyağ gibi bazı ürünler de iç tüketim için hazırlanmaktadır.

3.3. İşletme Maliyetlerine İlişkin Bulgular

Afyonkarahisar İli süt sığırcılığı işletmelerinde maliyeti oluşturan masraf unsurlarının işletme ölçeklerine göre dağılımlarını içeren ortalama değerler Tablo 3.3'de sunulmuştur.

Tablo 3.3. İşletmelerde Maliyeti Oluşturan Masraf Unsurları ve Oransal Dağılımı (%)

İşletme Ölçeği	Masraf Unsurları						
	Yem	İşçilik	Sağlık	Diğer	Genel İdare	Bakım-Onarım	Amort.
Küçük	39,95	32,50	3,83	8,82	2,55	3,84	8,50
Orta	44,25	30,44	4,58	7,49	2,60	3,14	7,50
Büyük	54,06	21,56	4,04	6,58	2,59	3,17	8,00
Genel	47,82	26,97	4,25	7,28	2,59	3,25	7,84

Tabloya bakıldığında, işletmelerin tamamında maliyeti oluşturan en önemli unsur yem girdisidir. Bunu da sırasıyla işçilik, amortismanlar, diğer (enerji-akaryakıt, yabancı sermaye faizi, nakliye vb.), veteriner-sağlık, bakım-onarım ve genel idare giderleri izlemiştir. İşletme gruplarında da hemen hemen aynı sırada bir oransal dağılım meydana gelmiştir.

3.4. İşletme Gelirlerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya dahil edilen işletmelerde ana ürün olan sütün yanında tali gelir olarak nitelendirilen buzağı ve envanter kıymet artışı'yla ilgili gelirler de hesaplanmıştır. Söz konusu gelirlerin toplam işletme gelirinde elde ettiği paylar Tablo 3.4'de görülebilir.

Tablo 3.4. İşletmelerde Elde Edilen Gelirler ve Oransal Dağılımları (%)

İşletme Ölçeği	Süt Geliri	Buzağı Geliri	EKA
Küçük	65,85	7,03	27,12
Orta	57,64	6,72	35,65
Büyük	46,34	6,22	47,45
Genel	52,68	6,49	40,83

İşletmelerde ana ürün olarak elde edilen sütün toplam gelirler içerisinde ilk sırayı aldığı görülmüştür. Sadece büyük ölçekli işletmelerde süt geliri ile envanter kıymet artışı birbirine çok yakın oranları elde etmiştir. Diğer taraftan süt ve buzağı gelirinde küçük ölçekli işletmeler, envanter kıymet artışında ise büyük ölçekli işletmeler diğer gruplara göre daha yüksek oranlarda tespit edilmiştir.

3.5. Rantabilite ve Masraf/Hasıla Oranlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde işletme sonuçları hakkında yorumda bulunabilmek amacıyla ekonomik ve mali rantabilite ile rantabilite faktörleri ve masraf-hasıla (O/I) oranları hesaplanmıştır. İşletme ölçekleri ve İl geneli itibariyle yapılan hesaplamalar Tablo 3.5’de verilmiştir.

Tablo 3.5. İşletmelerde Hesaplanan Rantabilite ve Masraf/Hasıla (O/I) Oranları

İşletme Ölçeği	Mali Rantabilite	Ekonomik Rantabilite	Rantabilite Faktörü	O/I
Küçük	-9,22	-9,03	-43,75	0,72
Orta	-4,25	-3,94	-21,98	0,88
Büyük	5,54	5,47	7,81	1,20
Genel	-3,77	-3,56	-22,40	0,90

Tabloya göre mali ve ekonomik rantabilite ile rantabilite faktörü oranlarında en iyi performans büyük ölçekli işletmelere aittir. Bu durumu hesaplanan masraf-hasıla oranı da desteklemektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler ise araştırmanın yapıldığı üretim döneminde negatif rantabilite değerlerini elde etmiş ve bu işletmelerde masraf-hasıla oranları da İl geneli ortalamasının altında tespit edilmiştir.

İşletmelerin tamamında hesaplanan rantabilite oranları da negatif değerlerde ortaya çıkmıştır.

3.6. İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgular

Araştırmanın yürütüldüğü işletmelerde gerek üretim, gerekse pazarlamayla ilgili değişik sorunlarla karşılaşmıştır. İşletmelerin öncelik sırasına göre dile getirdikleri belli başlı sorunlar Tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.6. İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar

Başlıca Sorunlar	İşletme Ölçekleri			Genel
	Küçük	Orta	Büyük	
Girdi kullanımı (yem)	1.	1.	1.	1.
Pazarlama	2.	2.	3.	2.
Damızlık tedariki	3.	3.	3.	3.
Sağlık	6.	4.	4.	4.
Eğitim	5.	5.	5.	5.
İşgücü tedariki	4.	6.	2.	6.
Kredi kullanımı	7.	7.	6.	7.

Genel olarak bakıldığında işletmelerde ilk sırayı alan sorun yem girdisidir. Özellikle üreticiler yemi istedikleri maliyet çerçevesinde üretimde kullanamadıklarından söz etmektedirler. Pazarlamayı ikinci sırada sorun olarak gösteren küçük ve orta ölçekli işletmeler daha ziyade süt fiyatlarından şikayetçidir. Uzun süredir süt fiyatlarının artmadığı ve bu durumun işletme karlılığında önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Üretimde kullanılan damızlık hayvanla ilgili problem tüm işletmelerde üçüncü sıraya konulmuştur. Bu konuda üreticiler en çok, tedarik edilen sığırların döl tutmama ve verim düşüklüğü gibi sorunlarını dile getirmektedir.

Sağlık problemleri orta ve büyük ölçekli işletmelerde dördüncü sıraya yerleşirken, küçük ölçekli işletmeler bu kategoride nitelikli işgücü bulamadıklarını aktarmaktadır.

İşletmeler gerek üretim tekniği, gerekse bilinçli bir işletmecilik anlayışı ile ilgili olarak yeterince bilgi sahibi olamadıklarını ve bu konudaki eğitim sıkıntılarından bahsetmektedir. Tüm işletmelerde beşinci sıraya konulan eğitim konusunda özellikle üniversiteden destek beklenmektedir.

İşletmenin pasif sermaye unsurunu oluşturan banka kredisi tüm işletmeler için son sırada bir sorun olarak değerlendirilmiştir.

Yapılan üretim faaliyetinde işletmelerde değişik hastalıklara rastlanmıştır. İşletme ölçekleri itibarıyla ortaya çıkan hastalıklar ve oranları Tablo 3.7’de verilmiştir.

Tablo 3.7. İşletmelerde Görülen Başlıca Hastalıklar ve Oranları (%)

HASTALIKLAR	İşletme Ölçekleri			Genel
	Küçük	Orta	Büyük	
Ayak hastalıkları	16,1	26,0	23,2	23,5
Mastitis	25,8	21,0	16,1	20,3
Coryza	-	1,0	-	0,5
Septisemia	9,7	9,0	8,9	9,1
Tympany	22,6	18,0	19,6	19,3
Yavru atma	3,2	5,0	7,1	5,3
Bronşitis	6,5	6,0	7,1	6,4
Hypocalcemia	6,5	6,0	10,7	7,5
Viral daire	3,2	4,0	3,6	3,7
Asidosis	-	-	1,8	0,5
Diğer (RPT, paraziter, apse vb.)	6,5	4,0	1,8	3,7

İşletmelerde en sık görülen hastalıklar, ayak hastalıkları, mastitis ve tympany olmuştur. Orta ve büyük ölçekli işletmelerde yine ayak hastalıkları ilk sırayı alırken, küçük ölçeklilerde mastitisin daha sık yaşandığı dile getirilmiştir.

Üreticiler yaşadığı sağlık problemlerinin tedavisinde bölgede faal olarak hizmet veren veteriner hekimlerden faydalanmaktadır. Aynı şekilde bu hekimlerden suni tohumlama hizmeti de alan üreticiler bu konuda değişik düşüncelere sahip bulunmaktadır. Verilen suni tohumlama hizmetinin yeterli olup olmadığı ve döl tutmanın kaçınıcı seferde meydana geldiği konusunda değişik görüşler bildirmişlerdir. Bununla ilgili bilgiler Tablo 3.8’de görülebilir.

Tablo 3.8. İşletmelerde Suni Tohumlama Hizmetleri

	İşletme Ölçekleri			Genel
	Küçük	Orta	Büyük	
Verilen suni tohumlama hizmeti				
• Yeterli	81,8	68,3	66,7	71,8
• Yetersiz	18,2	31,7	33,3	28,2
Döl tutma				
• İlk uygulamada	72,7	53,7	40,0	56,4
• İkinci uygulamada	27,3	46,3	60,0	43,6

Üreticilerin önemli bir bölümü sunulan suni tohumlama hizmetinin yeterli olduğunu düşünmektedir. Ortaya çıkan oranlardan; yapılan tohumlamada döl tutmanın küçük ve orta ölçekli işletmelerde ilk uygulamada gerçekleştiği, büyük ölçeklilerde daha ziyade ikinci uygulamada meydana geldiği anlaşılmaktadır.

3.7. İşletmelerde Avrupa Birliği ile İlgili Bilgi ve Beklentiler

Hazırlanan anket formunda işletmelerin bir vatandaş olarak AB'ne yönelik düşünceleri yanında, AB'nin süt üretimi, süt ve süt ürünleri pazarlama şekli ve sektöre yönelik destekleme politikalarıyla ilgili mevzuatı hakkında üretici bilgileri yoklanmış ve geleceğe yönelik beklentiler sorgulanmıştır. Bununla ilgili olarak, Tablo 3.9 hazırlanmıştır.

Tabloya bakıldığında, üreticilerin yarıdan fazlasının AB konusunda yeterli bir bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yarıdan fazla üretici Türkiye'nin AB'ye tam üye olamayacağını düşünmektedir. Sadece orta ölçekli işletmelerde daha iyimser bir durum gözlenmiştir.

Tüm üreticilerin büyük bir kısmının AB'nin süt ve ürünlerine yönelik mevzuatı ve işleyiş mekanizmasıyla ilgili bir bilgi birikimine sahip olmadığı görülmüştür. Yani eğitim konusunda sektörde önemli bir eksiklik mevcuttur.

AB'nin Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmesi durumunda, üreticilerin büyük bir bölümü hayat standardı ve yaşam koşullarının iyileşeceğini, yaptığı işten daha fazla gelir sağlayacağını dile getirmişlerdir. Buldukları sektörle ilgili olarak da önemli bir oranda üretici işletme ölçeğinin büyüyeceğini ve daha fazla ürün satabileceğini, girdi ve ürün bazında daha fazla destek göreceğini beklemektedir.

Üretim standartlarının değişmesiyle birlikte küçük ölçekli işletmelerin önemli bir kısmı sektörden çekileceğini düşünürken, orta ve büyük ölçekli işletmeler bunun aksi yönünde bir görüş bildirmişlerdir. Ancak tüm işletme ölçeklerinde yarıdan fazla üretici süt ve ürünlerine yönelik olarak ihracat imkanlarının artacağı beklentisinde olmadıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 3.9. Üretici - Avrupa Birliği İlişkileri

Üretici Bilgi ve Beklentileri	İşletme Ölçekleri												Genel			
	Küçük				Orta				Büyük							
	Evet		Hayır		Evet		Hayır		Evet		Hayır		Evet		Hayır	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
AB hakkında yeterli bilgisi var mı?	7	31,8	15	68,2	21	51,2	20	48,8	6	40,0	9	60,0	34	43,6	44	56,4
Türkiye AB'ye tam üye olabilecek mi?	6	27,3	16	72,7	21	51,2	20	48,8	7	46,7	8	53,3	34	43,6	44	56,4
AB süt ve ürünleri mevzuatı hakkında bilgisi var mı?	3	13,6	19	86,4	1	2,4	40	97,6	2	13,3	13	86,7	6	7,7	72	92,3
AB'ye tam üyelik gerçekleşirse;																
1. Yaptığı işten daha fazla gelir elde edebilecek	15	68,2	7	31,8	32	78,0	9	22,0	9	60,0	6	40,0	56	71,8	22	28,2
2. Hayat standardı ve yaşam koşulları değişecek	15	68,2	7	31,8	31	75,6	10	24,4	11	73,3	4	26,7	57	73,1	21	26,9
3. Girdi ve ürün bazında daha fazla destek görecektir	11	50,0	11	50,0	24	58,5	17	41,5	8	53,3	7	46,7	43	55,1	35	44,9
4. İşletme ölçeği büyüyecek ve daha fazla ürün satabilecek	12	54,5	10	45,5	22	53,7	19	46,3	10	66,7	5	33,3	44	56,4	34	43,6
5. İhracat imkanları artacak	10	45,5	12	54,5	18	43,9	23	56,1	6	40,0	9	60,0	34	43,6	44	56,3
6. Üretim standartlarının değişmesiyle birlikte sektörden çekilmek zorunda kalacak	13	59,1	9	40,9	15	36,6	26	63,4	6	40,0	9	60,0	34	43,6	44	56,4

4. TARTIŞMA

4.1. İşletmelerde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Değerlendirilmesi

Diğer işletmelerde olduğu gibi, süt sığırcılık işletmelerinde de temel amaç; sadece süt üretimi yapmak değil, ekonomik kaynakları iktisadilik prensibine göre kullanarak süt üretimini en rasyonel şekilde gerçekleştirmek ve tüketici ve sanayiye sunmaktır (36).

Afyonkarahisar İli Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren işletmelerden araştırmaya dahil edilenlerin sosyo-ekonomik düzeyleri söz konusu rasyonel üretim anlayışının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Çünkü sosyo-ekonomik yapının temel belirleyicilerinden olan yaş, eğitim ve mesleki deneyimin geleceğe dönük işletme kararlarında belirleyici bir fonksiyonu bulunmaktadır.

Bir toplumun eğitim düzeyi, toplumsal değişimin en önemli göstergesidir. Araştırmada incelenen işletmelerin genellikle ilkökul mezunu üretici olduğu, ortaokul ve lise mezunu olanların oranının düşük kaldığı tespit edilmiştir. Lise mezunu üretici oranı ise daha ziyade orta ve büyük ölçekli işletmelerde yüksek çıkmıştır.

Diğer yandan üretici yaşı işletmede alınan kararları ve eylemleri etkileyen faktörlerden birisidir. Çünkü insanların düşünceleri, davranışları ve ihtiyaçları birinci derecede yaş ile bağıntılıdır. İncelenen işletmelerde üreticilerin daha ziyade orta yaş grubunda (35-50) bulunduğu düşünülürse, bu işletmelerde ekonomik kaynakların yönetiminde ileriye dönük işletme politikalarının oluşturulmasının daha kolay gerçekleşeceği söylenebilir.

Yapılan bazı araştırmalarda süt sığırcılığında üreticinin eğitimi ve yaşının teknolojik yeniliklerin benimsenmesinde pozitif rol oynadığı bildirilmiştir (61-64). Zira yeni üretim tekniği ve araçlarının kullanımı işletmelerdeki karlılık ve verimliliği olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin İngiltere'de 1970 ile 1998 arası dönemde süt sığırcılığında kullanılan yeni teknolojiler sayesinde inek başına yıllık süt verimi 3.750 lt'den 5.790 lt'ye; yine aynı dönemde üretici başına yıllık süt satış miktarı da 112.500 lt'den 416.880 lt'ye kadar yükseltilmiştir (65).

Yapılan başka bir araştırmada (37), yetiştiricilerin demografik ve sosyo-ekonomik yapılarının işletme performansını % 14,4 ve 34,3 oranında etkilediği; işletme yönetiminin işletme performansına etkisinin ise % 14,4 ve 25,9 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Bununla birlikte üreticilerin esas mesleği üretimde ihtisaslaşma ve ekonomik gelişme bakımından bir hayli önemlidir. Özellikle hayvancılık sektöründe üretici esas mesleği rasyonel işletmecilik anlayışının yerleşmesinde önemli bir unsuru teşkil etmektedir.

İşletmelerin % 85'inin polikültür bir anlayışla üretim yapmaları ihtisaslaşma önünde ciddi bir sorundur. Ülke geneliyle paralel bir tablo sergileyen bu durum karşısında gerek bölge gerekse ülke süt sığırcılığı sektöründe, süregelen üretim ve pazarlama sorunları yaşanmaktadır. Türkiye'de hayvancılık sektöründe ihtisaslaşmanın artırılmasına yönelik devam eden çaba henüz sonuç vermemiştir. Zira en son 2001 yılı tarım sayımına göre kırsal alandaki işletmelerin sadece % 2,4'ü yalnızca hayvancılık faaliyeti ile uğraşmaktadır. Diğer taraftan polikültür işletme oranı % 67,4 olarak gerçekleşmiştir (66).

4.2. Üretim ve Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Değerlendirmeler

Süt sığırcılığında kullanılan hayvan materyali oldukça önemlidir. Uygun hayvan materyali için bir takım kriterler aranmalıdır. Bunların başlıcaları; hayvanın fiziksel görünümü, sağlığı, süt üretim kayıtları ve soykütüğü bilgileridir. Bununla birlikte Amerika gibi gelişmiş ülkelerde uygun materyal seçimi için söz konusu kriterlerin belirlenmesinde puanlama yöntemi uygulanmaktadır (67). Ülkemizde yürütülen süt sığırcılığı faaliyetinde daha ziyade deneyim ve gözlemler yeterli görülmektedir.

Araştırmanın yürütüldüğü işletmelerde çoğunlukla Holstein (siyah-alaca) ırkı sığırların yetiştirildiği tespit edilmiştir. Yüksek süt verimine sahip bu ırkın anavatanı Hollanda'dır. Türkiye'de ilk defa 1958 yılında yetiştiriciliğine başlanan ırkın söz konusu yüksek süt verimi, yetiştirildiği bölgenin coğrafi, ekonomik ve kültürel durumuna göre önemli oranda değişebilmektedir (68).

Yapılan araştırmada tespit edilen 5.187 lt olan laktasyon süt verimi bazı araştırma bulgularından (35, 36) daha yüksek; bazılarında ise yakın değerlerde bulunmuştur (38-40).

İrkların süt verim araştırmalarında genellikle 305 günlük (Laktasyon) süt verimi bir süt verim dönemi olarak kabul edildiği için, araştırmada tespit edilen verimler ile diğer araştırma bulguları arasında bir takım farklılıkların olabileceği unutulmamalıdır.

İşletme ölçeklerine bakıldığında; Türkiye genelinde olduğu gibi (5, 69), daha ziyade aile işletmesi denilen küçük ve orta ölçekli işletmeler yaygındır. Yani bölgede geleneksel polikültür üretim yapısı hakimdir. Bu durum ülke ve bölgede ölçek ekonomilerinin sağlayacağı avantajlardan faydalanmak için işletme ölçeklerinin büyütülmesi ve üretimde ihtisaslaşmayı zorunlu kılmaktadır. Yapılan bir çalışmada (41) süt sığırcılık işletmelerinde bir birimlik süt artışının % 56'sının işletme ölçeğinin büyümesinden, % 44'ünün de verimlilik artışından kaynaklandığı tespit edilmiştir. İngiltere'de yürütülen bir başka araştırmada (42) ise, küçük ve büyük ölçekli süt sığırcılık işletmeleri arasında kaynak kullanımında önemli ölçüde farklılık olduğu; uzun dönemde zaten karlılıkları düşme eğiliminde olan küçük ölçekli

işletmelerin Avrupa Birliği çerçevesinde getirilen pazar düzenlemeleri karşısında durumlarının daha da güçleşeceği bildirilmektedir.

Ölçek büyüklüğünün yanı sıra kapasite kullanımı da işletmelerde özellikle birim maliyetlerin düşürülmesine olumlu katkılar sağlamaktadır. En yüksek kapasite kullanımına sahip büyük ölçekli işletmelerde daha iyi bir verim düzeyi ve minimum maliyet durumu gözlenmiştir. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Süt sığırcılığında birim sabit maliyetlerin toplam maliyetler içindeki oranını azaltmak için sürünün genetik kapasitesinin ve dolayısıyla ekonomik değerinin de artırılması gerektiği vurgulanmaktadır (43).

İşletmelerde üretime tahsis edilen yem ve işçilik girdileri hem tedarik hem de elde edilen verim bakımından oldukça önemlidir. Maliyet unsuru olarak ilk iki sırayı alan bu kaynakların doğru ve yeterli bir biçimde üretimde kullanılma gerekliliği bulunmaktadır. Özellikle yem ve işçilik gibi girdilerin optimum kullanımının, süt üretiminde % 9,80 ve % 26,34 gibi oranlarda artışa neden olduğu bildirilmiştir (44).

İşletmeler kaba yemin tamamını kendi arazilerinden temin edememektedir. Çünkü yem bitkisi üretimi konusunda da ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Kaba yem olarak genellikle arpa ve buğday samanı başta olmak üzere, yonca ve kuru ot kullanılmakta olup, önemli bir bölümü işletme dışından satın alınmaktadır. Diğer taraftan işletmelerde mısır silajı ve şeker fabrikasının varlığı nedeniyle belirli miktarlarda yaş şeker pancarı posası da yedirilmektedir. Üretim tekniği itibarıyla genellikle kapalı bağlı sistemin kullanıldığı işletmeler mera imkanından da sınırlı düzeyde yararlanmaktadır. Çünkü bölgede geniş ve verimli mera alanlarına rastlamak oldukça güçtür. Oysa ki süt sığırcılığında otlatmanın hayvan başına elde edilen gelirden % 64'e varan bir artışa neden olduğu belirtilmektedir (70).

Üretimde hayvanlara piyasada satılan süt yeminin yanı sıra işletmede üretilen ve/veya piyasadaki temin edilen arpa ve mısır kırması, buğday kepeği, pamuk tohumu küspesi gibi yem hammaddelerinden bir veya birkaçı karma bir şekilde verilmektedir. Bu durum hem yem maliyetinin gereksiz yere yükselmesine hem de rasyon dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır.

İstihdam edilen işgücünün büyük bir kısmı aile fertlerinden oluşmaktadır. Sadece orta ve büyük ölçek grubunda sınırlı sayıda işletmede tamamen yabancı işgücü istihdam edilmiştir. Bu şekilde bir davranışın nedeni olarak, gelenekselliğin yanı sıra, rasyonel işletmecilik anlayışının olmayışı ve nitelikli işgücünün yetersizliği gösterilebilir. Ancak süt sığırcılığında kalifiye işgücünün üretimdeki etkisi göz ardı edilemez. Bununla birlikte süt sığırcılığında çalışan işgücünün işletmedeki devamlılığının, sürünün süt verimini artırdığı da bilinmektedir (45).

Üretimde devamlılığın, işletme ölçeklerinin büyütülmesinin ve üretimin rasyonelleşmesinin sağlanabilmesi için gerekli olan yatırım finansmanı ve işletme kredilerinin uygun şartlarda temin edilmesi şarttır (40). Diğer taraftan gerekli olan finansman kaynağı işletmeye yeterli miktarda, uygun zamanda ve ucuz maliyetli olarak temin edilmelidir. Elbette bunlardan en önemlisi tedarik edilecek kredinin faiz oranıdır. Anket çalışmasının yapıldığı dönemde 14 adet üretici yaklaşık olarak yıllık % 25 faiz oranından işletme kredisi kullanmıştır. Bu oranın % 25'i de devlet tarafından sübvansede edilmiştir. Kullanılan krediler genellikle işletmelerde yem alımı gibi kısa vadeli girdilerin tedarikine ayrılmıştır. Daha doğrusu hiçbir işletme yatırım finansmanı için kredi kullanımına yönelmemiştir. Üreticinin böyle bir finansman kaynağından istediği biçimde yararlanamıyor olması, birincil olarak kredi maliyetinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Yeterli oranda destek görmeyen sektörün en azından kredi kullanma olanakları daha da kolaylaştırılmalıdır.

Süt, çabuk bozulan ve dolayısıyla kısa zamanda tüketiciye ya da sanayiye ulaştırılması gereken bir üründür. Bu bakımdan sütün üretim ayağında sürekli bir pazarlama sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki işletmelerde sütün tamamı çiğ olarak pazarlanmaktadır. Üreticilerin tamamı Birliğe üye olmasına rağmen % 71'i ürettiği sütü özel fabrika ya da mandıraya, geri kalanı da yerel kooperatiflere pazarlamaktadır. Bu durum pazarlama noktasında Birliğin etkin bir rol oynayamadığını göstermektedir. Ancak süt sığırcılığında kooperatifleşmenin sütün pazarlanmasında önemli bir rol oynayarak, özellikle işletmelerde birim maliyetlerin düşürülmesini sağladığı bildirilmektedir (46).

Pazarlamada mevcut sorunlar çözülmedikçe, üretim faaliyetlerinde başarıya ulaşılsa dahi işletmede karlılık ve verimliliğin artırılması mümkün değildir. Bu nedenle bölgede pazarlama faaliyetlerinde Birlik daha aktif olmalı ve üretici geliri sanayici insiyatiline bırakılmamalıdır.

4.3. İşletme Maliyetlerinin Değerlendirilmesi

Süt sığırcılığında işletme giderleri; bilindiği üzere yem, işçilik, sağlık, bina, ekipman ve canlı demirbaş amortismanları, genel idare giderleri, bakım-onarım masrafları ve diğer giderlerden oluşmaktadır.

Yapılan araştırmada yem girdisinin hesaplanan maliyet oranı, Tanık (47), Türkyılmaz (36), İçöz (38), Uyanık (40) ve Şahin ve ark. (8)'nin araştırma bulgularından (% 56,60-% 74,80 arası) daha düşük, Yayar ve Karkacier (48) ve Günlü (35)'nin bulgularına (% 45,3 ve % 49,9) yakın olarak bulunmuştur.

İşletme ölçeği büyüdükçe yemin oranının da arttığı belirlenmiştir. Bu durum büyük ölçekli işletmelerde daha yoğun bir üretimin yapılmasıyla gerek kaba gerekse konsantre yem kullanımında diğer ölçeklere göre daha bilinçli bir tutumun sergilendiğini göstermesiyle açıklanabilir.

Hesaplanan işçilik maliyetinin işletme ölçeği arttıkça azalıyor olması işgücünden sağlanan verimden kaynaklanmaktadır. Büyük ölçekli işletmeler mevcut işgücü başına düşen hayvan sayısı itibariyle diğer gruplara göre daha iyi bir verim yakalamıştır. Elde edilen işçilik maliyeti daha önce yapılan araştırma bulgularına da yakınlık göstermektedir. Söz konusu araştırmalarda işçilik % 18,70 ile % 32,78 arasında tespit edilmiştir (35, 36, 38, 40).

Üçüncü sırada en yüksek maliyet unsuru olarak hesaplanan amortisman giderlerinin daha önce yapılmış araştırma bulgularından biraz yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak da işletmelerin bina ve alet-ekipman amortismanları hesaplanırken elde edilen (iktisap) değerlerinin enflasyon etkisinden arındırıldıktan sonra ortaya çıkan yeni değerler üzerinden amortisman hesabının yapılmasıyla açıklanabilir. Adı geçen araştırmalarda amortisman oranı % 5,58 ile % 7,18 arasında bildirilmiştir (35, 36, 38, 40, 47).

Veteriner-sağlık giderleri genel olarak bu konuda yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Bu araştırmalarda sağlık gideri % 3,27 ile % 4,69 arasında tespit edilmiştir (35, 36, 38, 40).

Enerji-akaryakıt, yabancı sermaye faizi, nakliye gibi unsurların toplamından oluşan diğer giderler ve bakım-onarım masrafları konuyla ilgili yapılan araştırma bulgularından (35, 36, 38, 40) daha yüksek bulunmuştur. Bunun başlıca nedenini araştırmanın yapıldığı zaman ve ekonomik bölge farklılıklarına bağlamak mümkündür. Bakım-onarım masraflarının yüksekliği ise aynı şekilde amortisman hesabında olduğu gibi yeni iktisap değerlerinin dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır.

4.4. İşletme Gelirlerinin Değerlendirilmesi

Süt sığırcılığında süt satış geliri, buzağı geliri ve envanter kıymet artışı adı altında gelirler bulunmaktadır. Yapılan araştırmada işletmelerde elde edilen gelir içerisinde ilk sırayı süt, ikincisini EKA, üçüncü sırayı da buzağı geliri almıştır.

Süt sığırcılığının ekonomik yönüyle ilgili yapılan diğer araştırmalarda da aynı sırada bir gelir tablosu cereyan etmiştir. Ancak elde edilen oranlar itibariyle araştırma bulguları biraz farklılık sergilemektedir. Yani hesaplanan süt gelirinin oranı diğer araştırmalara (35, 36, 38, 40, 49, 50) göre daha düşük, EKA oranı daha yüksek bulunmuştur. Bunun başlıca nedeni ilk olarak araştırmaların yapıldığı yıllar arasındaki farklılıklardan kaynaklanırken; ikinci olarak

adı geçen araştırmalarda gübre geliri dikkate alınmış ancak Afyonkarahisar İli'nde üreticiler gübreden bir gelir sağlamadıklarını beyan etmişlerdir.

Diğer taraftan araştırmanın yapıldığı dönemde özellikle büyük ölçekli işletmelerde hayvan hareketlerinin (alınan ve satılan hayvanlar) daha yoğun gerçekleşmesi EKA'nın daha yüksek çıkmasını sağlamıştır.

4.5. Rantabilite ve Masraf-Hasıla (O/I) Oranlarına İlişkin Değerlendirmeler

Rantabilite oranlarının kesin bir sınırı bulunmamakla birlikte söz konusu oranların değerlendirilmesinde; aynı iş kolunda faaliyet gösteren diğer işletme rantabilite oranları ile karşılaştırmak gerekmektedir (71).

Araştırma kapsamında büyük ölçekli işletmelerin dışındaki tüm ölçek gruplarında rantabilite oranları negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu durum işletmelerin içinde bulunduğu ekonomik Őartların zorluğunu belirgin bir Şekilde göstermektedir. Yani işletmelerde üretim için ayrılan sermayenin rantabl olarak değerlendirilemediği ortaya çıkmaktadır. Bunun sebepleri arasında işletmelerde önemli oranda bakım-besleme ve yönetim yetersizliklerinin varlığı yanında daha da önemlisi ülke genelinde yanlış olarak uygulanan ekonomik politikalar sonucu oluşan hayvansal ürün girdi fiyatları arasında, ürün fiyatları aleyhine gerçekleşen dengesizlik bulunmaktadır. Bu konuya "yaşanan sorunlar" kısmında daha detaylı olarak değinilecektir.

İşletme leğinin elde edilen karlılıkta önemli bir kriter olduğu aşıkardır. Zira araştırmada ortaya çıkan değerler de bunu doğrulamaktadır. Ancak pozitif değere sahip olan büyük ölçekli işletmelerin elde ettikleri gelire göre hesaplanan rantabilite oranlarındaki asıl payın süt satışlarından değil envanter kıymet artışlarından sağlandığı ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki büyük ölçek grubundaki işletmeler diğer gruplara göre süt satış fiyatlarında da önemli bir avantaj yakalayamamıştır.

Anket uygulamalarında üreticiye sorulan "neden hayvancılık ile uğraşıyorsunuz?" sorusuna alınan cevapta, genelde yapacak başka bir alternatif işinin olmadığını ve aileden kalma bir alışkanlık nedeniyle hayvancılık yaptıklarını beyan etmişlerdir. Alınan cevaplar Türkiye'de yeni istihdam alanlarının oluşturulmasındaki önemli güçlükleri de açık bir Şekilde ortaya koymaktadır. Zira yeni istihdam alanları oluşturmak sanıldığı kadar da kolay değildir. Çünkü bunun için büyük yatırım harcamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum Türkiye'de hayvancılık sektörünün, kırsal ekonomik kalkınmada kalıcı ve akılcı bir politika uygulamak için ne denli büyük bir öneme sahip olduğunu açıklamaktadır (40).

Ancak, incelenen işletmelerin çoğunluğu zararda olduğu halde üretim faaliyetine devam etmesinin nedenini sadece “yapacak başka alternatif işimiz yok” şeklinde bir açıklamanın tatmin edici olduğu pek söylenemez. Bu araştırmada izlenen yöntemin “Vergi Usul Kanunu Yönetmelikleri” göz önünde bulundurularak yapılmış olması ve fırsat maliyeti sıfır olan işgücünün bile asgari ücretten kuruşlandırılması gerekliliği masrafların yükselmesine, dolayısıyla da finansal ve ekonomik rasyoların gerçekte olandan daha yüksek düzeyde, negatif değerde bulunmasına neden olmuştur. Ayrıca, her ne kadar elde edilen verilerin güvenilirliği açısından gerekli hassasiyet gösterilmiş olsa da, üretici beyanlarına göre elde edilen gelir ve masraflara ilişkin verilerde üreticilerin, gelirini düşük, masraflarını da yüksek olarak beyan etme eğilimi nedeniyle hesaplamada kullanılan verilerin tam ve doğru olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu durumda karlılığa ilişkin hesaplanan değerlerin gerçek değerlerden biraz yüksek olduğu söylenebilir.

Süt sığırcılığının ekonomik yönünü inceleyen araştırmalarda farklı değerlerde rantabilite oranları hesaplanmıştır. Türkyılmaz (36), mali rantabiliteyi 26,97, rantabilite faktörünü 21,17; İçöz (38), mali ve ekonomik rantabilite ile rantabilite faktörünü sırasıyla 14,91; 15,81 ve 29,24; Uyanık (40), yine aynı sırayla -10,57; -8,42 ve -32,29 olarak tespit etmişlerdir.

Yapılan araştırmada işletmelerin hesaplanan masraf hasıla oranları yapılan bazı araştırma bulgularına yakın, bazılarında ise düşük değerde tespit edilmiştir. Söz konusu oran Burdur, Bursa ve Aydın İllerinde yapılan araştırmalarda sırasıyla, 0,83; 1,10 ve 1,66 olarak bildirilmiştir (36, 38, 40). Buna göre Bursa ve Aydın illerindeki işletmelerin iktisadilik prensibi açısından Afyonkarahisar İli’ndeki işletmelere göre daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Bunun nedenlerini işletme idaresine, süt satış fiyatlarına, zaman ve ekonomik bölge farklılıklarına, terminal pazarlara yakın olmalarına, pazarlama altyapısına ve pazarlama üretkenliği gibi faktörlere bağlamak mümkündür.

4.6. İşletmelerde Ortaya Çıkan Sorunların Değerlendirilmesi

Afyonkarahisar İli’nde yürütülen bu araştırmada işletmelerin yaşadığı en önemli sorun üretimde kullanılan yemin işletmeye olan tedarikidir. Sadece süt sığırcılığında değil diğer hayvansal üretim dallarında da yemin işletme girdilerinde başı çektiği bilinmektedir. Bu nedenle yem girdisi toplam maliyetlerde de ilk sırayı almaktadır.

Yemin bu özelliğinden dolayı işletmeler hemen her dönemde ciddi üretim zorlukları yaşamaktadır. Sorunun çözümü için de özellikle hayvancılık sektöründe nitelikli kaba yem açığının giderilmesi amacıyla yem bitkisi üretimine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bununla

birlikte Türkiye genelinde 12,3 milyon hektara düşmüş olan mera alanlarından öncelikle mevcudun muhafazası, daha sonra ise bu alanların ıslah edilerek kontrol altına alınması, verim ve kalitesinin yükseltilmesi sağlanmalıdır. Bu şekli ile İl’de ve Türkiye’de hayvanların meradan yararlanma olanakları artırılabilir gibi kaba yem açığının da olabildiğince kapatılması sağlanmış olacaktır.

Yemin işletmeye olan maliyeti ile süt fiyatları arasındaki ilişki, işletmelerde karlılığı direkt olarak etkilemektedir. Bilimsel verilerin ışığında işletme girdileri ile ürün arasında akılcı bir fiyat dengesinin oluşabilmesi için gerekli olan ekonomik politika tedbirleri alınmalıdır. Alınacak bu tedbirler hem üreticilerin, hem de tüketicilerin ortak çıkarlarına hizmet edebilmelidir. Aynı zamanda bu önlemlerin başarılı olması, kalıcı ve güvenilir olması ile yakından ilgilidir.

İl’de süt sığırcılık işletmelerinin karlı ve verimli çalışmasının önündeki en önemli engellerden birisini de pazarlamadaki mevcut yapı oluşturmaktadır. İl’de birçok satıcının olduğu, buna karşılık sayıca daha az alıcının bulunduğu oligopsonik bir piyasa yapısı hakimdir. Üreticiler bu şartlarda oluşan fiyatı kabullenmek zorunda kalmaktadır.

Oluşan bu piyasa, üreticilere maliyet-fiyat ilişkisini kurma imkanı vermemektedir. Üreticiler kuracakları örgütlerle kendi ürününü pazarlayabildikleri ölçüde hem pazarlama zincirini kısaltabilecek, hem de aracılardan doğan olumsuzlukları en aza indirebilecektir. Ancak bölgede bu yönde bir gelişim olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Araştırma kapsamındaki işletmelerin sadece % 30’a yakını sütünü yerel kooperatifler kanalıyla pazarlamaktadır. Yani üyesi olduğu Birlik bu konuda üreticiye hiçbir hizmet götürememektedir.

İl’de aktif olarak 2003 yılında faaliyete başlayan Birlik elde edilen son verilere göre 1.215 adet üye sayısına ulaşmıştır. Ana şubesi Merkez İlçe’de bulunan Birlik’in ayrıca Başmakçı’da bir şubesi ve Bolvadin ve Sandıklı’da da birer temsilciliği mevcuttur. Pazarlama konusunda hiçbir fonksiyonu olmayan Birlik, üreticilere daha ziyade damızlık temini, danışmanlık ve suni tohumlama hizmeti (sadece Merkez İlçe ve köylerindeki üreticilere) sunabilmektedir. Bununla birlikte Birliğe üye olan üreticiler değişik kuruluşlara kredi başvurusunda, aldıkları süt ve buzağı teşvik primlerinde diğer üreticilere göre bir avantaj elde etmektedirler. Birlik kısıtlı da olsa zaman zaman üreticileri bilgilendirici yönde toplantılar yapmaktadır. Birliğin özellikle pazarlama konusunda etkin rol oynaması işletmelerde karlılık ve verimliliği olumlu yönde etkileyecektir.

Türkiye’de bir yandan üretimin diğer yandan tüketimin yetersiz kalışının önemli nedenlerinden birisi de hayvansal ürünlerin ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye kadar akışının

incelenmesidir. Piyasa ekonomisi içerisinde pazarlama faaliyetini yerine getiren organlar, işletme ekonomisi kurallarına göre faaliyetlerini düzenlemek zorundadırlar. Pazarlamadan amaç, daha az masrafla tüketiciye en yüksek tatmin ve üreticiye optimum karın sağlanmasıdır (35).

Bu doğrultuda hem tüketicinin hem de üreticinin tatmin seviyesinin yükseltilebilmesi için üretim-sanayi entegrasyonunun olabildiğince sağlıklı işlemesi zorunludur. Ancak Türkiye’de sütün işlenip nihai tüketiciye ulaştırılmasında süt sanayi kuruluşlarının pazarlama marjları oldukça yüksektir. Bu dengesizlik sütün özellikle terminal pazarlarda sokak sütçüleri aracılığıyla çığ olarak satılmasına sebep olmaktadır. Pazarlamadaki sorunlar giderilmedikçe başta büyük kentler olmak üzere sokak sütçülüğünü ortadan kaldırmak olanaksız görülmektedir (36).

İşletmelerin yaşadığı önemli sorunlardan birisi de nitelikli damızlık hayvan teminidir. Bilindiği gibi hayvancılık sektöründe üretimde verimliliğin artırılabilmesi için kullanılan hayvan materyalinin ırk özelliklerinin de kaliteli olması gerekir. Bununla birlikte bakım ve besleme koşullarının yanında üretimin gerçekleştirildiği yerin uygun özellikleri de taşıması zorunluluktur. Araştırmanın yürütüldüğü işletmelerin çoğunlukla kapalı bağlı sistemi tercih etmeleri, barınakların önemli bir bölümünün betonarme olmasına rağmen bir kısım üreticinin hala ahşap barınaklarda üretim yapması ve bu alanların havalandırma ve hijyen sorunlarının bulunması istenilen verim düzeyine ulaşmada sıkıntılar oluşturmaktadır. Oysa ki hayvancılıkta söz sahibi ülkeler süt sığırcılığını daha ziyade yarı açık mekanlarda ve daha iyi bakım ve besleme koşullarında yapmaktadır.

Türkiye’de olduğu gibi İl’de hayvancılığın gelişebilmesi için kaliteli damızlık hayvan yetiştirebilecek işletmeler teknik, sağlık, ekonomik olarak desteklenmeli ve bu işletmeler ayrıca kayıtlı yetiştiriciliğin alt yapısını da gerçekleştirecek şekilde ülke geneline yaygınlaştırılmalıdır. Bu yöndeki çalışmalar pahalı ve her zaman rasyonel olmayan damızlık hayvan ithalinin önlenemesine yardımcı olacağı gibi, aynı zamanda il ve ülke ekonomisine önemli mali ve ekonomik yararlar sağlayacaktır.

Türkiye genelinde olduğu gibi Afyonkarahisar İli’nde de hayvan sağlığı ve hastalıkları ile tam ve etkin bir mücadele yapılamamaktadır. Yetiştirme hastalıklarının daha sık görüldüğü işletmeler hala salgın hayvan hastalıklarının da riski altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Üreticilerin bu konuda eğitimi ve bilinçlendirilmesi verimliliklerini de olumlu yönde etkileyecektir. Çünkü koruyucu hekimliğin etkin olduğu işletmelerde süt veriminin yüksek olduğu ve işletme maliyetlerini düşürdüğü bilinmektedir (72). İncelenen işletmelerde mastitis

ve ayak hastalıklarının yaygın olması, işletmelerin hijyen ve eğitim sorunları ile karşı karşıya bulunduğunu ve barınaklarda yapısal teknik sorunların yaşandığını göstermektedir.

Bununla birlikte kültür ırkı hayvanların ırk özelliğinin muhafazası ve yerli hayvanların ıslahı için suni tohumlama faaliyetlerine daha etkin bir şekilde devam edilmelidir. Üreticiler özellikle yapılan suni tohumlamadan sonra döl tutma sorunuyla karşılaştığını ifade etmişlerdir. İşletmelerin yarıya yakını ikinci uygulamada döl tutmanın gerçekleştiğini bildirmiştir. Birlik sadece Merkez İlçe ve bağlı köylerinde yürüttüğü suni tohumlama hizmetinde üreticilere hem ithal hem de yerli üretim tohum seçeneği sunmaktadır. İthal tohum için belirli miktarda bedel üreticiden talep edilmektedir. Diğer İlçe ve köylerdeki üreticiler ise sahada çalışan veteriner hekimlerden bu hizmeti almaktadırlar.

Eğitim tüm işletme gruplarında beşinci sırada dile getirilen bir sorun olmuştur. Gerçekten de yapılan üretim faaliyetinde girdilerin üretime tahsisi, bakım ve beslemenin tekniğine uygun olarak yerine getirilmesi, gerekli hijyen koşullarının sağlanması ve daha etkin bir pazarlama için örgüt yapısının oluşturulması amacıyla üreticilerin sistemli bir biçimde eğitilmeleri gerekmektedir. Daha açık ve ekonomik bir ifadeyle işletmelerde iktisadilik prensibinin yerleşmesi için üretici eğitimine mutlak surette ihtiyaç bulunmaktadır.

Araştırmada işletme sahiplerinin % 90'a yakını ve çalıştırılan elemanların çoğunluğunun süt sığırcılığı ile ilgili herhangi bir eğitimden geçmediği görülmüştür. Özellikle hayvancılık konusunda eğitim almış ve yatırım yapma arzusunda olan girişimcilere yönelik özendirici teşvik ve tedbirlerin uygulamaya konulması ülke hayvancılığının gelişmesi için önemli bir adım olacaktır.

Ayrıca hayvancılıkta istihdam edilen her kademedeki çalışan elemanların belirli bir eğitime tabi tutulması, ürün ve kalite artışını da sağlayacaktır. Süt sığırcılığında kullanılan işgücünün eğitim durumu ile işletme sonuçları arasındaki olumlu ilişkiler Toro-Ligero ve ark. (51) tarafından yapılan araştırma ile ortaya konulmuştur.

Eğitim ile ilgili sorunlar giderildikçe sektörün ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücü de rahatlıkla tedarik edilebilecektir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerde kredi kullanımının oldukça yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Gerek yatırım gerekse üretim döneminde işletme emrine tahsis edilecek bu tür finansman kaynakları daha önce de bahsedildiği gibi üretimde devamlılığı sağlayacaktır. Çünkü sadece süt ve buzağı teşviki alan işletmeler üretimin her döneminde değişik miktarlarda finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Hayvancılıkta var olan kalkınma ve üretim artışı kredi ve diğer finansman kaynaklarından yoksun olarak düşünülemez. Bu konudaki yetersizlik üretimi rasyonelleştirmediği gibi işletme ölçeklerinin büyümesini ve ihtisaslaşmayı

engellemekte, asıl işi hayvancılık olmayan fakat bu alana ilgi duyan yeni girişimcilerin de yatırım yapma kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

4.7. AB'ne Yönelik Görüş ve Düşüncelerin Değerlendirilmesi

Türkiye'nin uzun uğraşlardan sonra elde ettiği AB'ne tam üye olma yolunda müzakerelere başlama yolculuğu, toplumda büyük bir düşünce ve beklenti trafiğine neden olmuştur. Bu süreçte özellikle üretim (reel) sektörü ekonomik faaliyetlerdeki tutum ve davranışlarını son gelişmeler doğrultusunda yeniden değerlendirmeye başlamıştır.

Ekonomideki bazı sektörler mevcut yapısal özellikleri nedeniyle uyum sürecini belki daha hızlı sağlayabilecektir. Ancak bu görüş özellikle tarım ve hayvancılık sektörü için pek geçerli değildir. Çünkü Türkiye'nin bu sektörle ilgili ciddi anlamda yapısal sorunları bulunmaktadır.

Tarım ve hayvancılık sektöründe istihdam edilen nüfusun toplam nüfusa oranı, milli gelir içerisinde tarım ve hayvancılığın elde ettiği pay, pazarlama hizmetlerinin yetersizliği yanında örgütlenme düzeyinin artırılmaması, işletme ölçeklerinin küçüklüğü, üretim ve verimliliklerin düşüklüğü, fiyat istikrarsızlıkları, FEOGA benzeri bir mekanizmanın olmayışı dolayısıyla yapılan destek ve teşviklerin yeterli düzeyde olmayıp istenilen amaca da hizmet edememesi vb. bir çok etken uyum sürecinin uzamasına neden olmaktadır. Bu bakımdan sektörle ilgili olarak ciddi ve ivedi bir yapılanmaya ihtiyaç vardır.

Sorunun çözümünde en etkili yol, tarım ve hayvancılık sektörünün kendi içerisindeki alt sektörlerini üretim bölgeleri itibariyle değerlendirmeye tabi tutmaktır. Çünkü Türkiye'de özellikle hayvancılık sektöründe üretim değişik bölgelerde ve farklı üretim teknikleriyle yapılmaktadır. Bulunulan bölgenin coğrafi özellikleri (iklim, mera alanları vb.), adet ve gelenekler, tüketim alışkanlıkları gibi unsurlar ve hatta eğitim düzeyi bu farklılığın temel değişkenleri konumundadır. Bu çerçevede farklı bölgelerde besi, süt sığırcılığı, broiler ve yumurta gibi üretim dallarının mevcut yapısal özellikleri iyi tespit edilmeli ve yaşanan sorunlar önem sırasına konulmalıdır. Diğer taraftan sektörde bulunan üreticilerin AB'ne bakış açıları ve beklentileri de dikkatle irdelenmelidir. Bu sayede elde edilen veriler sektörel bazda yürütülecek çözüm arayışlarına ışık tutacaktır.

Yapılan araştırmada ilk ortaya çıkan sonuç sektör çalışanlarının AB konusunda tam bir bilgi sahibi olmadığıdır. Ne AB'nin bugünkü anlamı, ne AB'nin iç işleyiş mekanizması, ne AB'nin müktesebatı ve ne de Türkiye'ye olan kazanımları ile ilgili sektörde yeterli bir bilgi mevcut değildir. Eğer bu konudaki bilgi eksikliği giderilirse sektör çalışanlarının en azından AB'ye tam üye olabilme noktasındaki düşünceleri de değişebilecektir. Çünkü yapılan araştırmada üreticiler tam üye olmanın gerçekleşeceğine fazla inanmasalar da önemli

beklentilerinin olduğu tespit edilmiştir. Yani üreticiler AB'nin iyi bir oluşum olduğunu ve bir takım olumlu etkilerinin yansıtacağına kabullenmektedir. Burada yapılacak olan onların eksik kalan bilgilerini tamamlamak ve beklentilerinin amaca hizmet etmesini sağlamak olmalıdır.

Üreticilerin bilgi noksanlığına rağmen önemli bir beklenti içerisinde olması istenen uyumun gerçekleşmesinde olumlu bir adımdır. Yine de üreticilerin inanmadıkları bir konu ihracat imkanlarının sanıldığı kadar artmayacağıdır. Bu sorun her ne kadar ekonomi politika sorunu olsa da eğitimin de katkısının olacağı düşünülmektedir. Çünkü gerçekten sektörde bir girişimci ruhu bulunmaktadır. Önemli olan bu potansiyelin harekete geçirilmesidir. Zira Afyonkarahisar'da yakın zamanda yürütölen bir araştırmada (73) ticari yumurta üreticilerinde de AB konusunda buna benzer bir tutum ve beklenti tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Afyonkarahisar İli'nin demografik ve sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında, bölgenin hayvancılık potansiyelinin zaman içerisinde üretim-sanayi entegrasyonunun gelişimine de olumlu katkılar sağladığı görölmektedir. Özellikle sığır besiciliğinin yoğun olarak yapılması, et ürünleri imalatçılarının sayılarını da her geçen gün artırmıştır.

Dünyanın hangi ülkesine bakılırsa bakılsın sığır besiciliğinin gelişimi için süt sığırcılığına daha fazla önem verilmektedir. Çünkü gereken hayvan materyali için asıl kaynak süt sığırcılık işletmeleridir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bazı et ürünlerinde marka oluşturmuş Afyonkarahisar İli süt sığırcılığında pozitif bir ivmeyi henüz yakalayamamıştır. Çünkü işletmelerin ihtiyacı olan nitelikli hayvanların yetiştirilmesi için damızlık işletmelerden de yoksundur.

Diğer taraftan sektörün şiddetle ihtiyaç duyduğu mera alanları ve yem bitkisi üretimi için gerekli arazilerin eksikliği sektörün gelişimini baltalamaktadır. Varolan üretim potansiyeline rağmen sanayi yatırımlarında istenilen seviye henüz yakalanamamıştır. Daha doğrusu sektörün ülke geneline paralel yapısal sorunlarının olduğu ortadadır.

Üretimde kullanılan hayvanların mevcut bakım ve besleme koşullarında verim düzeylerinin yeterli olduğu söylenebilir. Ancak bu konudaki çabalar devam etmelidir. Aksi halde beklenen üretim ve verimlilikler sağlanamadıkça AB ile rekabetin daha çetin geçeceği kesindir.

Yem ile süt fiyatları arasındaki parite işletmelerdeki karlılığı direkt olarak etkilemektedir. Kaba yem açığının giderilemediği bölgede üreticilerin hammaddesi dışa bağımlı konsantre yem konusunda da kullanacağı herhangi bir inisiyatif bulunmamaktadır.

Sektörde aile tipi işletmeciliğin devam etmesi, ihtisaslaşma ve ekonomik gelişmede önemli bir engeldir. Nitelikli işgücünün de istenilen koşullarda bulunamayışı işgücünden elde edilen verimliliğe olumsuz yönde yansımaktadır.

Daha ziyade yetiştirme hastalıklarının görüldüğü bölgede işletmeler salgın hayvan hastalıklarının tehdidi ile de karşı karşıyadır. İşletmelerin hastalık kontrol çalışmalarına yeterince önem verdiği pek söylenemez.

Çiğ sütün pazarlanması Türkiye’de süregelen senaryonun bir parçası olmaktan öteye gidememektedir. Oligopson anlayışın hakim olduğu piyasada üretici gerçek alın terini almaktan bir hayli uzaktır. Üye olduğu Birliğin pazarlama konusunda hiçbir fonksiyonunun olmaması ise düşündürücüdür.

Üretimin rasyonelleşmesi açısından çok önemli bir finansman aracı olan kredi koşullarından işletmelerin yeterince yararlanamıyor olması, ölçek ekonomilerine zarar vermektedir. Sınırlı sayıda üreticinin kullandığı kredinin sadece üretim dönemindeki ihtiyaçlara yönlendirilmesi yatırım kararlarında girişimci ruhunu baskılamaktadır.

Gerçekleşen maliyet ortamında elde edilen karlılığın yeterli gelmemesine rağmen, “yapacak başka işimiz yok” zihniyetiyle üretimde devamlılık kararı yaşanan çaresizliğin ve geleneksel üretim anlayışının bir belgesidir. Böyle bir işletmecilik anlayışı ise sektörün hangi koşullarda varolma savaşı verdiği bir kanıtıdır aynı zamanda.

Tüm bunlara rağmen bölgede AB’ne yönelik olumlu beklentilerin varlığı üretimin rasyonelleşmesinde olumlu katkılar sağlayabilecektir. Ancak gereken eğitimin verilmesi sektörde iktisadilik prensibinin yerleşmesine daha da hız kazandıracaktır. Zira gerçek üretim ve verimlilik artışının yolu eğitimden geçmektedir.

6. KAYNAKLAR

1. ÇELİK, M. (2002). Batı Akdeniz Bölgesinde Süt ve Süt Ürünleri Sektörünün Stratejik Durum Analizi ve Gelişme Olanakları, Akdeniz IIBF Dergisi(4), 43-83, Antalya.
2. ÖZCAN, T., ERBİL, F., KURDAL, E. (1998). Sütün İnsan Beslenmesindeki Önemi. İçme Sütü Sempozyumu Tebliğleri Kitabı, Tekirdağ, S:31-41.
3. DEMIRCI, M., ŞİMŞEK, O. (1997). Süt İşleme Teknolojisi. Hasad Yayıncılık, İstanbul.
4. IŞIKLI, E. (1979). Süt Hayvancılığının Geliştirilmesinde Tarımsal Politikanın Yeri ve Önemi, Batı Anadolu I. Süt Hayvancılığı Semineri, MPM Yayın No. 208, Ankara.
5. ARAL, S. (1989). İktisadi Kalkınmamızda Hayvansal Üretim Politikasının Yeri ve Önemi, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, (3-4): 19-24.
6. ŞAHİN, K. (2001). Kayseri İlinde Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Yapısal Özellikleri ve Pazarlama Sorunları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, 11(1), S: 79-86.
7. GÖNÇ, S., OYSUN, G., ERGÜLLÜ, E. (1993). Süt Üretiminde Sorunlar ve Destekleme Politikaları, Türkiye 5. Sütçülük Kongresi , Ankara.
8. ŞAHİN, K., GÜL, A., KOÇ, B., DAĞISTAN, E. (2001). Adana İlinde Entansif Süt Sığırcılığı Üretim Ekonomisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi, 11(2): 19-28.
9. ANONİM (2005). Ülkemiz Süt Hayvancılığında Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler, Erişim: <http://www.tzob.org.tr>, Erişim Tarihi: 15.03.2006.

10. ATB (Ankara Ticaret Borsası), (2000). Türkiye-2000 Hayvancılık Kongresi. 31 Mart-2 Nisan 2000, Kızılcahamam, ANKARA.
11. TEAE (Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü), (2005). Süt ve Süt Ürünleri Durum ve Tahmin: 2005-2006, Erişim: www.aeri.org.tr, Erişim Tarihi: 14.03.2006
12. TAN, S., ERTÜRK, Y.E. (2002). "Peynir", T.E.A.E.-BAKIŞ, Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1, Nüsha: 11.
13. TÜİK (2006). Türkiye İstatistik Kurumu Tarım İstatistikleri. Erişim: www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 14.07.2006.
14. ARAL, S., CANKÜYER, E., TUNCER, Ş., AKGÜN, S. (1982). Türkiye'de Hayvansal Besinlerin Üretim ve Tüketim Sorunları, A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi (28) : 182-230, Ankara
15. ARAL, S. (1984). Türkiye'de Süt Üretimini Artırmada Ekonomik Politikalar ve Süt Endüstrisi, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 54 (1) : 9-28, Ankara.
16. DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı. Gıda Sanayi Ö.İ.K.R., Ankara.
17. DEMİRBAŞ, N., KARAGÖZLÜ, C., AKBULUT, N. (2002). "Dünya'da ve Türkiye'de Süt Hayvancılığı ve Süt Ürünleri Sanayi", İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2002-7, S: 120.
18. TKB (2006). TR3 Ege Bölgesi Tarım Master Planı. Ankara.
19. MUCUK, İ. (2002). Temel Pazarlama Bilgileri. Türkmen Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul.
20. TZOB (2003). Zirai ve İktisadi Rapor (2001-2002), Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No: 244, Ankara.
21. HAŞIMOĞLU, S. (1975). Doğu Anadolunun Köklü Tarım Politikası Hayvancılık ve Onun Sorunlarının Çözümü Olmalıdır. A.Ü. Zir.Fak., Derg. 31-35.
22. TÜİK (1995). Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara.
23. TÜİK (2002). 2000 Genel Nüfus Sayımı (Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-AFYON).
24. DPT (1996). Afyon İli Raporu.
25. STB (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı), Afyon İl Müdürlüğü (2003). 2002 Yılı Afyon İli Ekonomik ve Ticaret Durum Hakkında Rapor.
26. ANONİM (2000). Sanayi Potansiyeli ve Yatırım Alanları Araştırması, Ankara
27. DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması
28. TKB (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı), (1997). Afyon Tarım İl Müdürlüğü, 1997 Yılı Tarımsal Faaliyetleri Çalışma Raporu. Afyonkarahisar.
29. TKB (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı), (2006). 2005 Yılı Brifing Raporu. Afyonkarahisar

30. TKB (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı), (2001). 2000 Yılı Brifing Raporu. Afyonkarahisar.
31. TKB (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı), (2004). Tarım Master Planı. Afyonkarahisar.
32. BÜLBÜL, M., BEŞPARMAK, F. (2002). Türkiye ve AB Ülkelerinin Tarımsal Yapılarının Karşılaştırılması. Türk-Koop Ekin Derg., S: 21(11-15), Ankara.
33. ARAL, S., GÜNLÜ, A. (1997). Afyon İlinin Ekonomik Gelişmesinde Hayvancılık Sektörünün Önemi. İktisadi Araştırmalar Vakfı. Seminer. S: 63-101, Afyon.
34. TÜİK (1991). Genel Tarım Sayımı
35. GÜNLÜ, A. (1997). Konya İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri ile İşletmelerin Üretim ve Pazarlama Sorunları. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.
36. TÜRKYILMAZ, M.K. (1999). Aydın İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Kaynak Kullanımında Etkinlik Derecesi ile Örgütlenme ve Pazarlama Sorunları. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.
37. TARABLA, H.D., DODD, K. (1990). Associations between Farmer's Personal Characteristics, Management Practices and Farm Performance. British Veterinary Journal, 146, 2.
38. İÇÖZ, Y. (1999). Bursa İli Süt Sığırcılık İşletmelerinin Karlılık ve Verimlilik Analizleri. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.
39. ERKUŞ, A., ELİÇİN, A., ÖZÇELİK, A. (1996). Tekirdağ İli Tarım İşletmelerinde İthal ve Kültür Melezi Süt Sığırları ile Üretim Yapan İşletmelerde Süt Sığırcılığı Faaliyetlerinin Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi, TZYMB Yayın No: 14, Ankara.
40. UYANIK, S. (2000). Burdur İli Süt Sığırcılık İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.
41. AHMAD, M., BRAVO-URETA, B.V. (1995). An Econometric Decomposition of Dairy Output Growth. American Journal of Agricultural Economics. 77:4, 914-921.
42. MC INERNEY, J.P., TURNER, M.M., BOWKER, L.B. (1993). Dairy Herd Performance and Market Deregulation. Farm Management, Vol.8, U.K.
43. GROEN, F., TORNSTEİN, S., COLLEAU, J.J., PEDERSEN, J., PRBYL, J., REİNSCH, N. (1997). Economic Values in Dairy Cattle Breeding, with Special Reference to Functional Traits. Livestock Production Science, Number: 49, Page: 1-21, Amsterdam.
44. KUNDU, A.K., BASU, S.B. (1988). Efficient Use of Farm Resource for Optimum Net Income from Dairying Farmer, Indian Journal of Animal Production and Management, (4): 1-4.

45. TRİPATH, H., KUNZRU, O.N. (1992). Productivity of Dairy Animals and Employment Generation Among Rural Women, *Indian Journal of Animal Science*, 63: 1295-1298.
46. KEBEDE, E., SCHREİNER, D.F. (1996). Economies of Scale in Dairy Marketing Cooperatives in Kenya. *Agribusiness No: 12:4, Page: 395-402.*
47. TANIK, S. (1982). Ankara İli'nde Projeye Dayalı Süt Sığırcılık İşletmelerinde Maliyet Analizleri ve Verimlilik, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Uzmanlık Tezi, Ankara.
48. YAYAR, R., KARKACIER, O. (1996). Tokat İli Pazar İlçesi Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Ekonomik ve Teknik Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma. *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:13, Sayı:1.*
49. KAHYA, C., TALİM, M. (1985). Entansif Süt Üretim Projelerini İzmir, Manisa ve Aydın İllerindeki Uygulamasının Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22:3, 53-63.*
50. DENİZ, D. (1983). Kastamonu İli'nde Projeye Dayalı Entansif Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Maliyet Analizleri ve Verimlilik Üzerinde Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Uzmanlık Tezi, Ankara.
51. TORO-LIGERO, F., MC GILLIARD, M.L., JAMES, R.E. (1990). Production Changes Related to Employee Management in Virginia Dairy Herds, *Journal of Dairy Science, 73: 2574-2579.*
52. KENDİR, H.S. (1968). Ekonomi, İşletmecilik Eğitim ve Biyolojiye Uygulanan İstatistik Metotları. Ayyıldız Matbaası. Ankara.
53. CEVGER, Y. (1999). Karaman İli Kuzu Besi İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri. *A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi Cilt No:44, Sayı: 2-3, Sayfa: 277-290.* Ankara.
54. ÇETİN, B., KOYUNCU, M. (1991). Bursa İli Merkez İlçe Süt Sığırcılığında Üretim Faaliyetinde İşgücü Kullanım Düzeylerinin Saptanması. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 8: 29-38.*
55. SARIÖZKAN, S. (2005). Afyon İli Yumurta Tavukçuluğu İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
56. AÇIL, A.F. (1977). Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimizde Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 665. Şark Matbaası. Ankara.
57. MÜFTÜOĞLU, T. (1999). İşletme İktisadı. Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.

58. AÇIL, A.F. (1970). Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 465. Ankara.
59. TANKER, L. (1969). İşletme İktisadı. Bilgi Basımevi, Ankara.
60. ÇAKICI, L. (1973). Sanayi İşletmelerinde Rantabilite ve Rantabilite İle İlgili Sorunlar. Sayfa:11, Ankara.
61. SALAMA, F.A. (2001). A path analysis of innovativeness of animal production innovations. Menoufia J. Agric. Res., 26: 303-324.
62. SINGH, S.P., SHARMA, R.K. (1995). Characteristics discriminating adaptors from non-adaptors of dairy farming practice. Indian J. Dairy Sci., 48: 587-590.
63. MADHUKAR, C., RAM, C. (1996). Adoption of scientific dairy farming practices by ex-servicemen. Indian J. Dairy Sci., 49: 507-510.
64. SHAHIN, A.S.A. (2004). Adoption of innovations in smallholder buffalo dairy farms in the Menoufia Province in Egypt. Dissertation, Humboldt University, Berlin.
65. PHILIPS, C.J.C. (2001). Principles of Cattle Production. CABI Publishing, First Edition, Page: 9. London, UK.
66. DPT (2001). VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Ö.İ.K.R., Hayvancılık. Ankara.
67. GILLESPIE, J.R. (2004). Modern Livestock and Poultry Production. Thomson Delmar Learning Inc., Seventh Edition, Page: 720-721, USA.
68. ALPAN, O. (1994). Sığır Yetiştiriciliği ve Besiciliği, Medisan Yayınları, Ankara.
69. SAKARYA, E. (1990). Avrupa Topluluğu ile Entegrasyonda Türkiye Hayvancılığı, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, (1-2): 70-82.
70. RUST, J.W., SHEAFFER, C.C., EIDMEN, V.R., MOON, R.D., MATHISON, R.D. (1995). Intensive Rotational Grazing for Dairy Cattle Feeding, American Journal of Alternative Agriculture, 10:4, 147-151.
71. ÇİÇEK, H., SAKARYA, E. (2003). Afyon İli Sığır Besi İşletmelerinde Karlılık ve Verimlilik Analizleri. Lalahan Hayv Araş Enst Derg, 43: 1-13.
72. YOUNG, C.W., EIDMAN, V.R., RENEAU, J.K. (1985). Animal Health and Management and Their Impact on Economic Efficiency, Journal of Animal Science 68:6, 1593-1602.
73. CÖNK, E. (2006). Afyonkarahisar İli Merkez İlçe Yumurta Tavukçuluğu İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Y. Lisans Tezi. Afyonkarahisar.

ÖNSÖZ

İnsan beslenmesinde hayvansal kaynaklı protein içeren besinlerin alınması sağlıklı bir yaşam için gerekli görülmektedir. Hayvansal kaynaklı besinlerin başında ise süt ve ürünleri gelmektedir. Ne yazık ki ülkemizdeki süt ve ürünleri tüketimine bakıldığında gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğumuz gözlenmektedir.

Hayvancılığın alt kolunda yer alan süt sektörü ekonomik kalkınmamız açısından önem arz etmekle birlikte, sektörde hammadde temininden pazarlamaya kadar yaşanan ciddi problemler yapılacak atılımları da engellemektedir.

Avrupa Birliği yolundaki Türkiye, süt ve ürünleri sektöründe en gelişmiş teknolojileri barındıran tesisleri ile üretime katılırken, aynı zamanda hijyenden uzak ilkel yöntemlerle üretim yapan işletmelerin varlığı ile de tam bir çelişki oluşturmaktadır.

Süt ve ürünlerinin üretim ve tüketimi için milli bir politika oluşturularak, sektörün içinde bulunduğu problemler zaman kaybetmeden çözüme kavuşturulmalıdır.

Bu noktadan hareketle yürütmüş olduğum tezimin her aşamasında benimle bilgi ve tecrübelerini paylaşan başta danışman hocam Yard.Doç.Dr. Hasan ÇİÇEK'e, işletmelerin tespitinde ve verilerin elde edilmesinde yardımlarını gördüğüm Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nde görevli Ziraat Mühendisi Serdar BALIK'a, Afyonkarahisar Tarım İl Müdürlüğü Hayvan Sağlığı Şube Müdürü Zekeriya ERDURMUŞ'a ve araştırma verilerinin temininde işbirliğini esirgemeyen sektör üreticilerine teşekkür ederim.

Vet. Hek. Murat TANDOĞAN

Profitability Analysis and Problems of Producing and Marketing on Dairy Enterprises in Afyonkarahisar Province.

This investigation was carried out in order to determine dairy enterprises's producing and marketing problems by doing profitability analysis.

With this aim, a questionnaire study has been conducted in 78 enterprises firms which related with Stock Cattle Breeders Community in Afyonkarahisar. This data include producing records by polling since May 2006.

The enterprises were chosen by randomly sample method that is identified 22 small which have 1-15 individuals, 41 medium which have 16-35 individuals and 15 large which have 36 and over individuals.

The enterprises profitability status was estimated with financial and economic rentability and ratios of rentability factor.

According to the finding results, expenditure facts, which consist cost, include firstly %47,82 forage, after %26,97 worker's pay, %7,84 amortization, %7,28 other expenses (energy+liquid fuel+foreign capital interest+other current outgoings), %4,25 health, %3,25 servicing, %2,59 general management expenses.

The number one of enterprises income is milk marketing with %52,68 and following with %48,83 raising of inventory value and with %6,49 calf income.

In the enterprises, it was founded that average financial rentability is %- 3,77, economic rentability is %- 3,56 and rentability factor is %- 22,40.

Under present condition, the best enterprises performance is determined in the large ones, according to production expenses and rentability valuation.

In the research, insufficient of using forage input is fixated for the biggest factor that hinder the profitability is oligopsony market structure with organization and financing problem in the milk marketing.

Key Words: dairy breeding, expense, profitability, Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ DEĞERLENDİRME RAPORU

I. ADAYIN

ADI SOYADI : Murat TANDOĞAN
ANABİLİM / BİLİM DALI: Hayvancılık İşletme Ekonomisi Anabilim Dalı
TEZ YÖNETİCİSİ : Yard.Doç.Dr. Hasan ÇİÇEK
TEZİN ADI : Afyonkarahisar İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde
Karlılık Analizi ile İşletmelerde Karşılaşılan
Üretim ve Pazarlama Sorunları

II. TEZ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Bu tez çalışması ile ne amaçlanmıştır?

Bu tez çalışması ile Afyonkarahisar İlindeki süt sığırcılığı işletmelerinin durumu (üretim, pazarlama sorunları v.s.) ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Çalışmada hangi metotlar kullanılmıştır ve kullanılan metotlar amaca uygun mudur?

Çalışma orjinaldir. Anket yoluyla veri toplanmıştır. İşletmeler bizzat yerinde inceleme ve anket çalışmasıyla değerlendirilmiştir. Amacına uygun olarak yapılan bir çalışma olarak sunulmuştur.

3. Bulgular açık ve net olarak ortaya konulmuş mudur ve çalışmadaki en önemli bulgu sizce nedir?

Bulgular açık ve net olarak ortaya konulmuştur Afyonkarahisar İli süt işletmelerinde.

4. Tablo ve şekiller doğru gösterilmiş midir?

Evet

5. İstatistiksel değerlendirmelerde doğru metotlar kullanılmış mıdır?

Evet

6. Tezin bulguları literatur bilgisi de kullanılarak iyi yorumlanmış mıdır?

Evet

7. Bilimsel kaynaklar yeterli ve güncel midir?

Evet

8. Tez yazımındaki anlaşılrlık ve düzen ile ilgili yorumunuz nedir?

Gayet güzel ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

9. Tez, yazım kurallarına uygun olarak yazılmış mıdır?

Evet.

10. Tez amacına ulaşmış mıdır?

Evet.

11. Eklemek istediğiniz düşünceleriniz.

12. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

A) Tez kabul edilebilir niteliktedir

B) Tez düzeltilmelidir

C) Tez kabul edilmez niteliktedir

13. Eğer bu doktora tezi ise, aşağıdaki maddelerden hangisine uymaktadır?

A) Bilime yenilik getirmek

B) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirme

C) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama

Açıklama:

III. JÜRİ ÜYESİNİN

ADI SOYADI : Doç.Dr. İsmail BAYRAM
ANABİLİM DALI : Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları
FAKÜLTE VE ÜNİVERSİTESİ : Veteriner Fakültesi, A.K.Ü.

İMZA :

TARİH : 16.11.2006

İÇİNDEKİLER

Kabul ve Onay.....	ii
Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	iv
Kısaltmalar.....	v
Şekiller Dizini.....	vi
Tablolar Dizini.....	vii
ÖZET.....	1
ABSTRACT.....	2
1. GİRİŞ.....	3
1.1. Türkiye’de Süt Sığırcılığı: Gelişim Süreci, Üretim ve Verimlilikler	5
1.2. Türkiye’de Süt Sanayiinin Durumu: İşletme Sayısı, Üretim, Talep, Dış Ticaret ve Fiyatlar.....	8
1.3. Pazarlama.....	13
1.4. Afyonkarahisar İli’nin Demografik ve Sosyo Ekonomik Yapısı.....	15
1.5. Afyonkarahisar’da Süt Sığırcılığı ve İl Ekonomisine Katkısı.....	16
1.6. Konu ile İlgili Bilimsel Çalışmalar	20
2. GEREÇ VE YÖNTEM	25
2.1. Gereç	25
2.2. Yöntem	25
2.2.1. Örneğe Dahil Edilen İşletmelerin Belirlenmesi	25
2.2.2. Analizde Kullanılan Verilerin Derlenmesi	25
2.2.3. Verilerin Değerlendirilmesi	26
2.2.3.1. İşletme Maliyet ve Gelirlerinin Hesaplanması	26
2.2.3.2. İşletme Sermayelerinin Hesaplanması	28
2.2.3.3. Karlılık Analizleri	29
2.2.3.4. Masraf-Hasıla (O/I) Oranı	30
3. BULGULAR	31
3.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular.....	31
3.2. Üretim ve Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Bulgular.....	32
3.3. İşletme Maliyetlerine İlişkin Bulgular.....	33
3.4. İşletme Gelirlerine İlişkin Bulgular.....	34
3.5. Rantabilite ve Masraf/Hasıla Oranlarına İlişkin Bulgular.....	35
3.6. İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgular.....	35
3.7. İşletmelerde Avrupa Birliği ile İlgili Bilgi ve Beklentiler.....	38
4. TARTIŞMA.....	40
4.1. İşletmelerde Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Değerlendirilmesi.....	40
4.2. Üretim ve Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Değerlendirmeler.....	41
4.3. İşletme Maliyetlerinin Değerlendirilmesi.....	44
4.4. İşletme Gelirlerinin Değerlendirilmesi.....	45
4.5. Rantabilite ve Masraf-Hasıla (O/I) Oranlarına İlişkin Değerlendirmeler.....	46
4.6. İşletmelerde Ortaya Çıkan Sorunların Değerlendirilmesi.....	48
4.7. AB’ne Yönelik Görüş ve Düşüncelerin Değerlendirilmesi.....	52
5. SONUÇ.....	54
6. KAYNAKLAR.....	56

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EKA	Envanter Kıymet Artışı
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
Kg	Kilogram
Km²	Kilometrekare
Lt	Litre
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Türkiye’de Süt ve Süt Mamulleri Pazarlama Kanalları	13
--	----

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Yıllar İtibariyle Türkiye’de Hayvan Varlığı (1000 Baş).....	6
Tablo 1.2. Büyükbaş Hayvan Varlığının Irklara Göre Dağılımı (1000 Baş).....	6
Tablo 1.3. Türkiye’de Süt Üretimine Hayvan Türlerine Göre Dağılımı (1000 Baş).....	7
Tablo 1.4. Sağılan Hayvan Sayısı ve İnek Başına Elde Edilen Süt Miktarı	7
Tablo 1.5. Yıllara Göre Üretilen Başlıca Süt ve Ürünleri Üretim, Yurtiçi Talep, İthalat, İhracat Miktar ve Değerleri ile Ürün Fiyatları	10
Tablo 1.6. Türkiye ve Bazı Ülkelerde Kişi Başına Düşen Süt ve Ürünleri Tüketimi (kg/yıl).....	12
Tablo 1.7. Afyonkarahisar İli Son 5 Yıllık Hayvan Varlığı	16
Tablo 1.8. Afyonkarahisar İli Toplam Sığır Varlığı ve Sürü Kompozisyonu	17
Tablo 1.9. Afyonkarahisar İli Arazi Kullanımı	17
Tablo 1.10. Afyonkarahisar İli Hayvansal Ürünler Üretim Değerleri (2004).....	18
Tablo 1.11. Afyonkarahisar İli Başlıca Hayvansal Ürünler Üretim Miktarları	18
Tablo 2.1. İşletme Sermaye Envanteri	28
Tablo 3.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	31
Tablo 3.2. İşletmelerde Üretim Faaliyetlerine İlişkin Bulgular	32
Tablo 3.3. İşletmelerde Maliyeti Oluşturan Masraf Unsurları ve Oransal Dağılımı (%)..	34
Tablo 3.4. İşletmelerde Elde Edilen Gelirler ve Oransal Dağılımları (%)	34
Tablo 3.5. İşletmelerde Hesaplanan Rantabilite ve Masraf/Hasıla (O/I) Oranları	35
Tablo 3.6. İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar	36
Tablo 3.7. İşletmelerde Görülen Başlıca Hastalıklar ve Oranları (%)	37
Tablo 3.8. İşletmelerde Suni Tohumlama Hizmetleri	37
Tablo 3.9. Üretici - Avrupa Birliği İlişkileri	39

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**AFYONKARAHİSAR İLİ SÜT SIĞIRCILIĞI İŞLETMELERİNDE
KARLILIK ANALİZİ İLE İŞLETMELERDE KARŞILAŞILAN
ÜRETİM VE PAZARLAMA SORUNLARI**

Vet. Hek. Murat TANDOĞAN

**HAYVANCILIK İŞLETME EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK

**Bu tez Afyon Kocatepe Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından 06-VF-06
Proje numarası ile desteklenmiştir.**

Tez No: 2006-036

2006 - AFYONKARAHİSAR

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği

Şekil 1. Türkiye’de Süt ve Süt Mamulleri Pazarlama Kanalları	13
--	----

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Yıllar İtibariyle Türkiye’de Hayvan Varlığı (1000 Baş).....	6
Tablo 1.2. Büyükbaş Hayvan Varlığının Irklara Göre Dağılımı (1000 Baş).....	6

Tablo 1.3. Türkiye’de Süt Üretimine Hayvan Türlerine Göre Dağılımı (1000 Baş).....	7
Tablo 1.4. Sağılan Hayvan Sayısı ve İnek Başına Elde Edilen Süt Miktarı	7
Tablo 1.5. Yıllara Göre Üretilen Başlıca Süt ve Ürünleri Üretim, Yurtiçi Talep, İthalat, İhracat Miktar ve Değerleri ile Ürün Fiyatları	10
Tablo 1.6. Türkiye ve Bazı Ülkelerde Kişi Başına Düşen Süt ve Ürünleri Tüketimi (kg/yıl).....	12
Tablo 1.7. Afyonkarahisar İli Son 5 Yıllık Hayvan Varlığı	16
Tablo 1.8. Afyonkarahisar İli Toplam Sığır Varlığı ve Sürü Kompozisyonu	17
Tablo 1.9. Afyonkarahisar İli Arazi Kullanımı	17
Tablo 1.10. Afyonkarahisar İli Hayvansal Ürünler Üretim Değerleri (2004).....	18
Tablo 1.11. Afyonkarahisar İli Başlıca Hayvansal Ürünler Üretim Miktarları	19
Tablo 2.1. İşletme Sermaye Envanteri	28
Tablo 3.1. İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri	31
Tablo 3.2. İşletmelerde Üretim Faaliyetlerine İlişkin Bulgular	32
Tablo 3.3. İşletmelerde Maliyeti Oluşturan Masraf Unsurları ve Oransal Dağılımı (%)..	34
Tablo 3.4. İşletmelerde Elde Edilen Gelirler ve Oransal Dağılımları (%)	34
Tablo 3.5. İşletmelerde Hesaplanan Rantabilite ve Masraf/Hasıla (O/I) Oranları	35
Tablo 3.6. İşletmelerde Karşılaşılan Sorunlar	36
Tablo 3.7. İşletmelerde Görülen Başlıca Hastalıklar ve Oranları (%)	37
Tablo 3.8. İşletmelerde Suni Tohumlama Hizmetleri	37
Tablo 3.9. Üretici - Avrupa Birliği İlişkileri	39

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**AFYONKARAHİSAR İLİ SÜT SIĞIRCILIĞI İŞLETMELERİNDE
KARLILIK ANALİZİ İLE İŞLETMELERDE KARŞILAŞILAN
ÜRETİM VE PAZARLAMA SORUNLARI**

**Vet.Hek. Murat TANDOĞAN
HAYVANCILIK İŞLETME EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK**

**Tez No:2006-036
2006 - AFYONKARAHİSAR**